

**A KÖRNYEZETI TUDATOSSÁG FOGALOMKÖRE ÉS VIZSGÁLATA ALFÖLDI
PÉLDÁKON**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**THE LOGICAL ASSOCIATIONS AND ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL
CONSCIOUSNESS ILLUSTRATED BY EXAMPLES FROM THE GREAT PLAIN**

PhD thesis

Kovács András Donát

Debreceni Egyetem
Debrecen, 2008

1. BEVEZETÉS

Földünk összetett környezeti rendszer, melynek megőrzésében és fenntartásában az emberiségnek rendkívül nagy felelőssége, döntő szerepe van. A doktori értekezés témája – e társadalmi felelősség és szerepvállalás egyik legfontosabb tényezője – a környezeti tudatosság.

Mint ahogyan azt számos szerző megállapította; a jelenlegi társadalmi tevékenységek kedvezőtlenül hatnak bolygónkra (ALLABY 1996; BOSSELMANN, K 1999; BRIGHT 2002; BROWN 1981; BUDAY-SÁNTHA A. 2002; BULLA M. 2000; FODOR 2001; GIDDENS, A. 2000/a, 2000/b; GORE 2006; KERÉNYI 1995, 2003A; LÁNG 2003A; MEA 2005; MEYER – TURNER 1994; POUNDS 2003; RAKONCZAI 2003; VIDA 2000). Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottságának történelmi jelentőségű beszámolója már több mint két évtizeddel ezelőtt utalt rá, hogy a „környezeti válság” eljutott arra a pontra, amikor mindenképpen újra kell gondolni a bennünket körülvevő világról és a fejlődésről alkotott elképzeléseket (BRUNDTLAND, G. H. ET AL. 1987).

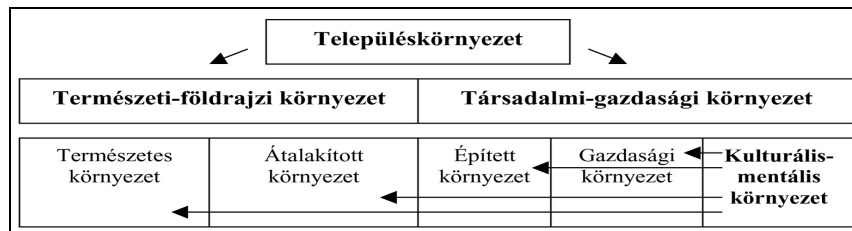
Ma már olyan komoly problémákkal szembesülünk, mint a globális felmelegedés, a sztratoszférikus ózonritkulás, a világtengerek és édesvizek elszennyeződése, a termőtalajok degradációja, vagy mint a földi élőhelyek visszaszorulása, az élővilág diverzitásának rohamosan csökkenése. Ezzel párhuzamosan az ember által lakott terek – a településkörnyezeti rendszerek – környezeti gondjai is egyre súlyosabbá válnak. A településeken, legfőképp a nagyvárosi térségekben, számos speciális konfliktussal – mint a hulladékok és a szennyezőanyagok elhelyezésének megoldatlansága, vagy mint a közlekedés és a belőle származó káros környezet-egészségügyi hatások – küzdenek (WORLDWATCH INSTITUTE: STATE OF THE WORLD 1994-2007; NAGY I. 2008).

A negatív folyamatok megállításához a társadalom részéről nagy változásokra van szükség. A változásokban az emberek környezetről alkotott tudása, szemlélete meghatározó, hiszen a környezet védelmére szerveződő tevékenységek is az adott társadalom tudati állapotától függően szerveződnek meg (BERÉNYI I. 1992; DOBSON, A. 1995; ILLICH, I. 1973; GIDDENS, A. 1990; GYULAI I. 2007). Amint azt sokan, különböző indokok alapján, de szükségesnek vélik: környezeti paradigmaváltásnak kell bekövetkeznie (CALLICOTT, J. B. 1979; DASMANN, R. F. 1975; DUNLAP, R. B. – VAN LIERE, K. D. 1978; COOPERRIDER, D. L. – PASMORE, W. A. 1991; FODOR I. 2001; HUBER, J. 1989; KERÉNYI A. 2003/a; LÁNG I. 1980; LORENZ, K. 1991; LOVELOCK, J. 1990; MILLS. C. W. 1967; MUNASINGE, M 1992; PALMER, C. 1998; PECCEI, A. 1984; RYAN, J. C. 1991; SCHUMACHER, E.F. 1973; VIDA G. 2004; ZSOLNAI L. 2001). Vagyis „önmérséklő, környezettudatos életmódra kell váltanunk” (VIDA G. 2003).

Meggyőződésem, hogy az ember és környezetének megfelelő kapcsolatát (lényegében az emberiség hosszú távú jövőjét) a környezetközpontú gondolkodás és magatartás – a környezeti értékek tudatos megóvására törekvő szemlélet- jog és cselekvésrendszer együttese – fogja meghatározni. A megfelelő „ember-környezet viszony” kialakításához ezért – egyetértve *Kerényi Attila* és *Fodor István* nézetével – úgy vélem: a társadalmi igények kielégítésének összhangban kell lennie a környezeti rendszerek adottságaival, eltartóképességével (FODOR I. 2001; KERÉNYI A. 1995, 2003a). Vagyis a társadalmi közösségeknek mindenütt és mindenkor környezettudatos szempontok mentén kell berendezkedniük.

2. KIINDULÓPONTOK, CÉLKITŰZÉSEK

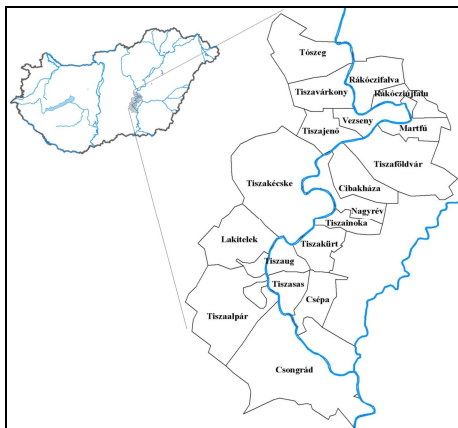
A környezeti tudatosságot – *Enyedi György* településkörnyezeti kategória-értelmezése és felosztása nyomán – a „kulturális-mentális településkörnyezeti alrendszer” elemének tekintetem (ENYEDI GY. 2000). Az általa leírt rendszermodellből kiindulva feltételeztem, hogy a környezeti tudatosságnak nagy hatása van valamennyi településkörnyezeti alrendszerre. Vagyis a települések megújulásában az érintett lokális közösségek környezeti ismeretei, szemlélete, valamint az azon alapuló konkrét tevékenységek meghatározóak lehetnek (1. ábra).

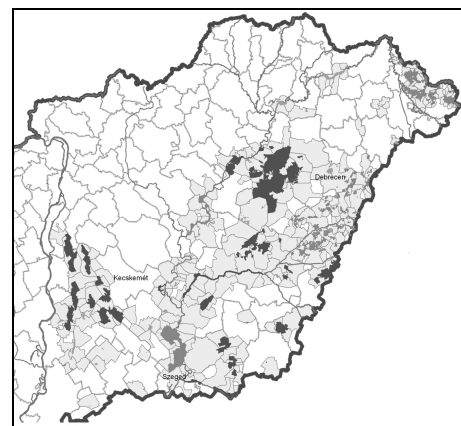
1. ábra. A településkörnyezeti rendszer sémája

(Forrás: Enyedi Gy. (2000) kategóriái alapján összeállította a szerző)

Úgy véltem, a hazai vidéki térségek, fenntarthatósága, a kedvező életfeltételeket nyújtó alföldi települések megteremtése is, csak környezettudatos szempontok alapján berendezkedő, helyi társadalmakban képzelhető el. Éppen ezért fontos a lokális településkörnyezeti folyamatok, problémák, valamint a lakosság és az egyes szakmai, döntéshozói csoportok véleményének, elképzeléseinek feltárása. Különösen azokban a vidéki térségekben, ahol a tájak és a települések fenntarthatósága – a környezetvédelem más ágazatokba való integrálásával – komplex, ugyanakkor a „tájra és a településekre szabott” fejlesztési programokkal érhető el. Ilyen térségeknek tekintetem a kutatásba vont alföldi mintaterületeket; a kiválasztott Tisza menti településsávot és az alföldi nemzeti parkok által érintett településeket (2., 3. ábra).

2. ábra. A Tisza menti mintaterület

3. ábra. A vizsgált alföldi nemzeti parkok által érintett települések (Forrás: saját szerk.)

Kiindulópontom szerint a vizsgált térségek lemaradását, akadozó fejlődését, kizárólag gazdasági okokkal nem lehet megmagyarázni. Az alföldi vidéki terek környezeti konfliktusainak jelentős része ugyanis nem csupán az általános gazdasági problémákkal, hanem a megfelelő környezeti ismereteket és szemléletet mellőző, károkozó, vagy éppen passzív lakossági magatartással, valamint a szakmai, tervezési és döntéshozói szinteken tetten érhető környezetgazdálkodási, környezetpolitikai hibákkal, hiányosságokkal hozható összefüggésbe.

Az érintett alföldi területek településkörnyezeti viszonyait tanulmányozva ugyanakkor az is feltételezhető volt, hogy vannak bizonyos szakértői csoportok, akik hosszú távú, megoldásokra törekuszenek, sőt jövőbeli elképzeléseik akár (a gazdasági lehetőségektől és szervezeti nehézségektől függetlenül is) az új típusú – Európa több országában már alkalmazott – környezettudatos szemléletű területfejlesztési elvekkel is összhangban lehetnek. A vizsgálatok során tehát azt reméltem, hogy a Tisza mentén és az alföldi nemzeti parkokban tevékenykedő szakemberek körében, a környezettudatosság pozitív jegyeit lehet majd felfedezni. Következésképp megpróbáltam feltárni azon tényezőket, amelyek a fentebbi feltételezéseket alátámaszthatják, vagy cáfolják.

Ezért a mintaterületek karakterisztikus környezeti problémáira, valamint az érintett lakosság és a felkeresett prominens személyiségek – szakemberek és önkormányzati döntéshozók – véleményeire, nyilatkozataira építve, célul tűztem ki:

- A mintatérsek földrajzi jellemzőinek, kulcsfontosságú környezeti problémáinak és az érintett települések fejlődésével, fenntarthatóságával kapcsolatos kérdések bemutatását.
- A Tisza menti mintaterület településeinek élők környezettudatosságának (annak bizonyos meghatározó tényezőinek, és azok rövidtávú változásának) feltárását, elemzését.
- Az alföldi nemzeti parki igazgatóságok speciális szerepköreivel, valamint a parkok által érintett települések összetett környezeti problémáival kapcsolatos szakmai vélemények, környezettudatos szemléletű nézőpontok feltárását.
- A vizsgált vidéki térségek jövőbeli perspektíváival kapcsolatos – szakértők által is javasolt – településfejlesztési lehetőségek összegzése, környezetorientált alternatívák körvonalazása.

3. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK, A KUTATÁS FŐ LÉPÉSEI

A környezettudatosság fogalmának pontos meghatározása, valamint alföldi mintaterületeken történő vizsgálata többféle, egymást kiegészítő módszer alkalmazását tette szükségessé.

3.1. Elméleti fogalomalkotás

Mivel a környezeti tudatosság – környezettudatosság, illetve a környezeti tudat – környezettudat szakkifejezések tartalmi jelentése (bár az elmúlt években ezek a fogalmak igen elterjedtek a hazai szóhasználatban) a magyar szakirodalomban nem kellően tisztázott, ezért a dolgozatban kísérletet tettem ezen kifejezések pontos meghatározására. Az elméleti fogalomalkotáshoz át kellett tekinteni a környezeti rendszerelvűséggel összefüggő tudománytörténeti háttér megfelelő vonatkozásait. A környezettudatosság fogalomkörét megalapozó fejezetekben, elsősorban az emberiség környezethez való viszonyának, a környezeti szemlélet történeti változásának, valamint a környezeti tudatosság többoldalú értelmezési lehetőségeinek bemutatására törekedtem. A definíciókat az „ember-környezet viszonyt”, valamint a környezeti konfliktusokat taglaló – földrajztudományban megfogalmazott – gondolatokra és tézisekre, valamint környezetpszichológiai és környezetszociológiai vonatkozású szakirodalomra építettem. Az empirikus vizsgálatok megalapozásához emellett célszerű volt áttekinteni az európai és hazai környezettudatosság-vizsgálatok elveinek, módszereinek, általános eredményeit is.

3.2. A környezeti tudatosság vizsgálata a Tisza mentén

A szakirodalmat áttekintő, elméleti fejezeteket két empirikus kutatás bemutatása követte.

A környezettudatosság-vizsgálatok nemzetközi módszereit alkalmazva, elsőként egy kiválasztott Tisza menti településkörben végeztem felméréseket, melyekhez kapcsolódóan a következő feladatokat végeztem el:

- Átfogóan tanulmányoztam a térség földrajzi jellemzőit.
- Áttekintettem azokat az általános, Tisza mentén jelentkező környezeti kérdéseket, amelyek a mintaterület problémáit is meghatározzák.
- Elkészítettem a kiválasztott települések adatbázisait, majd ezek alapján térképábrákat készítettem.
- A környezeti tudatosságra koncentrálni – a 2000-től 2008-ig tartó időszakban – több kérdőíves, és interjú jellegű felmérést végeztem az adott településeken, egyrészt a lakosság (*lakossági kérdőívesek 2000, lakossági kérdőívesek, interjúk 2007-2008*) másrészt a mintaterületet jól ismerő szakemberek (a területileg illetékes környezeti hatóságok, a települési önkormányzatok környezetvédelemben jártas munkatársai, illetve környezeti kérdésekben kompetens kutatók) körében (*szakember interjúk 2008*). Az első, 2000-ben lezajlott survey jellegű felmérési fázisban egyetemi hallgatók csoportjainak segítségével, egy véletlen kiválasztási terv (random-walk) alapján jártuk be a kiválasztott 19 település utcáit, (364főt megkérdezve) míg a 2007-es felmérés során ugyanezzel a módszerrel 12 település, 174 lakosát kérdeztem meg. A lakossági vizsgálatok fő kérdéscsoportjai a következők voltak:
 - Mit tud az érintett lakosság a településkörnyezeti és a tágabb (regionális, globális) környezeti problémákról?
 - Melyek a lakosság legfőbb környezeti aggodalmai?
 - Melyek a lakosság legfőbb településkörnyezeti igényei és elképzelései?
 - Mit tennének az emberek a környezetvédelem és a fenntarthatóság érdekében?
- Ezt követően 2008-ban, 27 db interjút készítettem a mintaterületet jól ismerő szakemberek körében (a szolnoki Közép-Tiszai Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség munkatársai, valamint a helyi környezeti kérdésekben kompetens szakértők megszólaltatásával) (*szakember interjúk 2008*). A szakemberekkel történt interjúk fő kérdéscsoportjai a következők voltak:
 - Hogyan értékeli a térség környezeti állapotát? Mik a fő problémák?
 - Milyen változások történtek az elmúlt évtizedben?
 - Milyen kulturális-mentális tendenciák érzékelhetők? Mi jellemzi a települések társadalmának környezeti szemléletét, tudatosságát?
 - Milyen környezettudatos szemléletű fejlesztési lehetőségei vannak az önkormányzatoknak?
 - Miben látják a környezetvédelem és helyi társadalom szerepének kapcsolódási pontjait?
 - Mi várható a jövőben?
 - A települések fenntarthatósága milyen rövid és hosszú távú feladatokat kíván?
- Az elemző munka alapján – a lakossági és prominens vélemények tükrében a vizsgált térségekre vonatkozóan – környezettudatos szemléletű terület- és vidékfejlesztési elveket kívántam megfogalmazni.

3.3. Az alföldi nemzeti parkok és az általuk érintett vidéki térségek, mint a környezettudatos területfejlesztés lehetséges területei

E vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy hogyan válhatnának az alföldi nemzeti parkjai és az általuk érintett vidéki térségek a környezettudatos szemléletű területfejlesztés mintaterületeivé? Feltételezésem szerint ugyanis az alföldi nemzeti parkok által érintett térségekben lehetőség nyílt a környezettudatos szemléletű vidékfejlesztésekre. A parkok meghatározó szerepet tölthetnek be a környezetvédelem, a gazdálkodás és az idegenforgalom integrálásában, ami a későbbiekben pozitív hatással lehet majd az adott térségek és települések környezeti viszonyaira. Vagyis az adott nemzeti parkok, földrajzi adottságaik révén fejlődést generálhatnak az érintett tájakon, régiókban, kistérségekben és településeken. A feltételezés megválaszolásához a következő irányadó kérdéseket fogalmaztam meg: – Milyen adottságokkal rendelkeznek a vizsgált nemzeti parkok által érintett térségek? – Milyen szerepet játszhatnak az alföldi nemzeti parkok igazgatóságai az érintett települések komplex környezeti fejlesztésében? Hogyan – milyen tevékenységekkel – kapcsolódhatnak be a parkok a környezettudatos szemléletű területfejlesztésbe? – Melyek a lehetséges integráló szerepkörök gátló tényezői, milyen háttérproblémákkal küzdenek a parkok, mint intézmények? – Hogyan lehetne az alföldi nemzeti parkok szerepét fontosságuknak megfelelően érvényesíteni a területfejlesztés gyakorlatában?

Kérdéseink megválaszolásához, az alföldi nemzeti parkok és az általuk területileg érintett térségekben végzett kutatás során a következő feladatokat végeztem el:

- Tanulmányoztam a nemzeti parkokkal foglalkozó nemzetközi és hazai területfejlesztési elveket, jogszabályokat, gyakorlatokat.
- Áttekintettem a Kiskunsági, a Hortobágyi és a Körös-Maros Nemzeti Park és az általuk érintett térségek legfőbb földrajzi jellemzőit és környezeti problémáit.
- Komplex mutatószámok alapján elkészítettem a kiválasztott három alföldi nemzeti park által érintett 269 település és 58 kistérség egyedi adatbázisát, majd ezek alapján térképeket készítettem.
- A Hortobágyi-, Kiskunsági- és Körös-Maros Nemzeti Parkok Igazgatóságain dolgozó szakemberek (4-5 fős válaszadó teamek) körében kérdőíves, interjú felméréseket végeztem.
- Kérdőíves felmérést készítettem az alföldi nemzeti parkok által, területileg érintett települések polgármestereivel, melyek eredményeire támaszkodva, elemeztem az önkormányzatok és a nemzeti parkok kapcsolatát, együttműködési lehetőségeit.
- A feldolgozó, elemző munka alapján – a szakemberek meglátásaira építve – feltártam az alföldi nemzeti parkok településkörnyezeti szempontból fontos szerepköreit.

Az alföldi nemzeti parkok igazgatóságain dolgozók véleményeire támaszkodva – mindezeket a Tisza menti szakember-interjúk során hallott szakmai szempontokkal kiegészítve – összegeztem a vizsgált területekre vonatkozó környezettudatos szemléletű fejlesztési lehetőségeket, a települések fenntarthatóságával kapcsolatos feladatokat.

A saját kutatások, felmérések eredményei mellett – mindkét empirikus vizsgálat során – KSH és MTA RKK ATI adatokat is felhasználtam. Az adatsorok rendszerezése és feldolgozása a Datastar, az SPSS for Windows, illetve a Microsoft Excel programok segítségével történt. A térképi megjelenítésekhez több térinformatikai adatbázist (pl. OTAB, TIR, KSH TSTAR) valamint a Mapinfo Professional, a GeoMedia Professional 6.0 és az ArcGIS 9.1 szoftvereket vettem igénybe.

4. EREDMÉNYEK

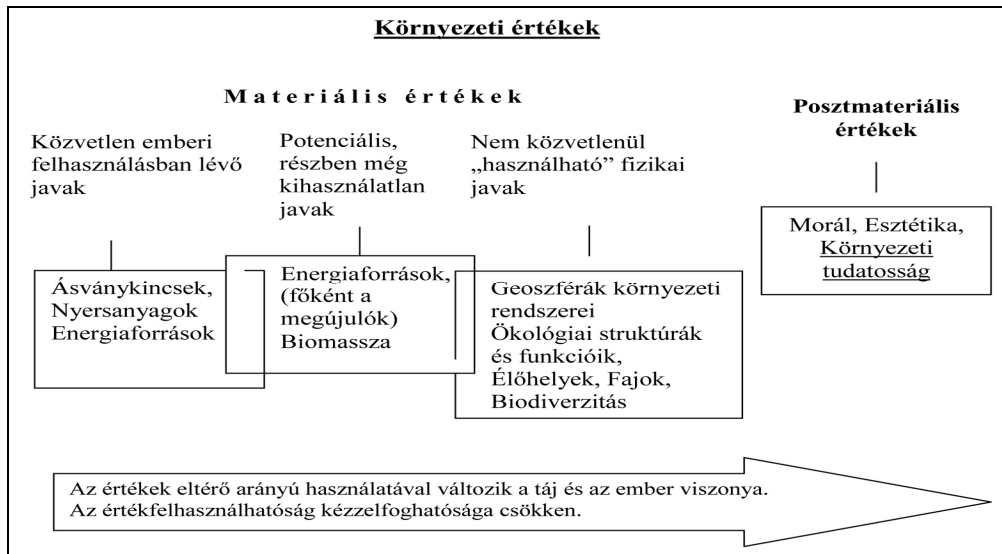
4.1. A környezeti tudatosság történeti háttérének és rendszerszemléletű megközelítési alapjainak összegzése

- Az ember létezésének alapvető feltétele az eredetileg önszabályozáson alapuló természeti-környezeti rendszerek működésével – a bioszférával – való megfelelő kapcsolat fenntartása. A környezettudatos gondolkodásnak ezért bizonyos formában a történelem minden korszakában jelen kellett lennie, hiszen a külső körülményekhez való alkalmazkodás, a természeti szabályszerűségek megismerése és előrejelzése, előrelátásra és odafigyelésre, környezetük ápolására ösztönözte az adott kor embereit.
- A tudományos ismereteken alapuló, harmóniát kereső – a mai napig érvényes – környezeti filozófia alapjai az antik görög kultúrában jelentek meg. A legnevesebb görög természettudósok közül sokan állították érdeklődésük középpontjába a földrajzi környezetet (*Hérodotosz, Hippokratész, Arisztotelész, Theophrasztosz*). A természet és az ember viszonyának lényegi kérdéseit elsőként *Arisztotelész* fejtette ki. Felfogása lényegében ma is a környezettudatosság egyik meghatározó alapköve. Vélekedése szerint az ember nem természetén kívüli lény, hanem annak szerves alkotórésze. A keleti eszmerendszerek közül már az i.e. VI. században a taoizmus és a konfucianizmus tanai is a természet törvényeivel való összhang és ember-környezet viszony harmónia megteremtésének lényegi szerepét hangsúlyozták. A környezeti tudatosság bizonyos elvei tehát már jóval korábban jelen voltak, mintsem azt a globális krízis „kikényszeríthette” volna.
- A környezettudatos gondolkodásra jelentős hatással voltak a XIX. században kibontakozó – környezeti rendszereket tárgyaló – földrajztudományi tézisek. Az első jelentős környezet-elméleti művek közül kiemelkedik *Alexander Humboldt* szintézise. Az egyre bővülő földrajzi ismeretanyag alapján ő fejtette ki először, hogy a környezeti folyamatokat ok-okozati összefüggések és kölcsönhatások kapcsolják össze, s bolygónk valamennyi szférája organikus egészet alkot. A geográfiában, valamint a földrajzi és szociológiai gondolkodást egyesítő társadalomkutatásokban, a természet-társadalom törvényszerűségeinek viszonyrendszeréről, az emberi közösségek és a környezet kölcsönhatásairól számos kutató értekezett (*Vidal de LA Blache* 1922; *Bobek* 1948; *Demangeon* 1947; *Ruppert, Schaffer* 1969).
- A környezettudatos társadalmi cselekvések fontosságára és égető sürgősségére – a XX. század globális népesedési, ökológiai- és urbánus környezeti problémái és az azokkal összefüggő aggodalmak, félelmek kapcsán – egyre többen (tudósok, politikusok és vezető értelmiségi körök) hívták fel a figyelmet (többek között *Carson R.* 1962; *U Thant* 1969; *Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers és William W. Behrens* 1972; *Lorenz, K.* 1973; *Schumacher, E.F.* 1973; *Huber, J.* 1989; *Brown L. R.* 1981; *Daly, H. E.* 1993).
- Mindeközben a XX. századi magyar geográfiában is megszülettek azok a gondolatok, amelyek a mai környezetfelfogásunkhoz vezettek. (*Dékány I.* 1922, *Kogutowicz K.* 1939; *Marosi S.* 1981; *Pécsi M.* 1981; *Kerényi A.* 1995; *Tóth J.* 1997; *Enyedi Gy.* 2000). (Mivel a földrajz az ökológiai-természeti, társadalmi-kulturális és gazdasági-technológiai dimenziók együttes szintetizáló megközelítésére kiválóan alkalmas, ezért a geográfiát – amely más tudományágak kapcsolódó szakterületeivel karöltve a problémák megoldásában is nagy szerepet játszik – a fenntarthatóságot célzó, környezettudatos társadalmi tevékenységek egyik megalapozó tudományának is tekintjük.)
- A földrajz és más tudományágak (humánökológia, szociológia) beigazolták, hogy a környezeti konfliktusok háttérében a modern társadalmak és a természeti nagyszisztemek

közötti egyensúly megbomlása áll. A „környezeti alapproblémát” a georendszerek működését megváltoztató társadalmi szükségletek váltják ki. Egyrészt a megnövekedett termelés, az erőforrások és a természetes terек fokozott használatával, a szennyezőanyagok kibocsátásával, másrészt a mindezzel összefüggő fogyasztással (KERÉNYI A. 1995). E modell gondolatiságát követve juthatunk arra a következtetésre, hogy a környezeti konfliktusok fő megoldási kulcsa a társadalmi kulturális-mentális környezetben van.

4.2. A környezeti tudat és a környezeti tudatosság fogalmának meghatározása

- A környezeti tudat az egyének, illetve a társadalom környezeti értékrendje, melyet a környezetről alkotott ismeretek, valamint az adott kultúra által meghatározott esztétikai és morális elvek alakítanak ki.
- A környezeti tudat egyfelől segít a környezeti károk kialakulásának megértésében, másrészt ráébbsenheti az embereket a veszélyek leküzdésének fontosságára, a tudományos ismeretekre támaszkodva pedig jelentős társadalmi szervező és problémamegoldó tényezővé válhat. Vagyis a társadalom környezetről alkotott tudása, megfelelő irányú gondolkodása – elvekben – a környezet védelmére hivatott tevékenységrendszer alapja.
- A környezeti tudat alapján születnek és formálódnak a lokális, regionális és globális környezeti rendszerek működésében meghatározó szerepet játszó döntések is. Ezek eredménye idővel a gazdasági és épített környezetben válik láthatóvá.
- Az egyén, illetve a társadalom valójában akkor válik környezettudatossá, amikor a környezeti ismeretek, az elhatározások és döntések – a környezeti hatások belátása és az annak megfelelő viselkedés révén – konkrét cselekvésekben jelennek meg. Ebben az értelemben, a környezettudatosság fogalma túlmutat a környezeti tudat fogalmán.
- A környezettudatosság (környezeti tudatosság) a társadalom számára fontos célokat és a hosszú távú fenntarthatóságot biztosító környezeti érdekeket ötvöző gondolkodásmódok, valamint az azon alapuló magatartásformák, konkrét cselekvési rendszerek összessége.
- A környezettudatos tevékenységek célja, a környezeti rendszerek dinamikus egyensúlyi állapotának megtartása, a szükséges környezeti-gazdasági-társadalmi „harmónia” megteremtése. E célok tudományosan megalapozott ismereteket, környezetbarát szemléletet és életvitelt (termelési, fogyasztási kultúrát) követelnek a társadalom minden egyes tagjától.
- A mai modern társadalmakban fenntarthatóság csak abban az esetben képzelhető el, ha a környezet védelme a szakmai-tudományos ismeretekben és elvekben, a gazdasági és politikai szférában, valamint a civil társadalom környezeti tevékenységeiben, egymással összhangban és szervezeten jelenik meg. A környezeti tudatosság tehát a társadalmi élet – és az ebbe foglalt környezetvédelem – integráns része, mozgatója. A környezeti tudatosság a jövő egyik legfontosabb társadalmi-kulturális tényezője (hosszú távon anyagi javakra is felváltható „posztmaterális környezeti érték”) (MILLS, C. W. 1967; MUNASINGE, M 1992/a, 1994) (4. ábra).

4.ábra. A környezeti tudatosság, mint posztmateriális érték a környezeti értékek sorában (Forrás: saját szerk.)

4.3. Empirikus eredmények

A dolgozat empirikus vizsgálatainak két fő iránya volt. Egyrészt „az egyén által megélt földrajzi terek” – globális, regionális és lokális szintek – társadalmi megítélésének, a környezettudatosság lokális jellegzetességeinek, különböző dimenzióinak feltárása. Másrészt az érintett alföldi térségek összetett környezeti konfliktusainak, háttérproblémáinak, legfontosabb fejlesztési tényezőinek, irányelveinek – környezettudatos szakértői véleményekre alapozott – bemutatása.

4.3.1. A lakosság környezettudatosságának feltárása a Tisza menti mintaterületen

Mivel a Tisza menti térségek problémái mára rendkívül összetetté váltak, ennek megfelelően a konfliktustényezők feltárása és vizsgálata több megközelítési, kutatási irányt igényel. A Tisza-vidék fenntarthatóságának, táji rehabilitációjának, településkörnyezeti fejlesztéseinek, vízügyi és agrár-környezetgazdálkodási szabályozhatóságának számos fontos társadalmi tényezője is van. Ezek közé soroltam a környezetvédelmi tevékenységeket meghatározó humán tényezők egyikét, (a településkörnyezeti rendszerek kulturális-mentális elemét) a térség társadalmának környezettudatosságát is.

A Tisza menti mintaterületen – a lakossága körében – végzett környezettudatosság-vizsgálatok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

- A környezeti szemlélet nemektől független. A magasabb iskolai végzettségűek, főként a diplomások jóval környezettudatosabbak az alacsonyabb végzettségűeknél. Az ifjabb korcsoportok környezeti érzékenysége csupán kismértékben magasabb, mint az idősebbeké.
- A 2000-től 2008-ig tartó időszakban az érintett lakosság környezettudatossága bizonyos kérdéseket illetően megváltozott. A 2007-ben és 2008-ban megkérdezettek többsége (55-60%-a) 8-10%-kal aggasztóbbnak ítélte a lokális környezeti gondokat, mint a 2000-ben válaszolók. A feldolgozott válaszok alapján nyilvánvaló, hogy a lakosság érzékenyebbé vált a településkörnyezeti problémák iránt.
- A lakosság a közvetlen környezeti konfliktusokat kiemelve, azokat hangsúlyozva fogalmazta meg aggodalmait és véleményeit. A kérdezettek – tapasztalatom szerint –

közvetlen települési környezetükről viszonylag sok – a vártnál több – információval rendelkeztek.

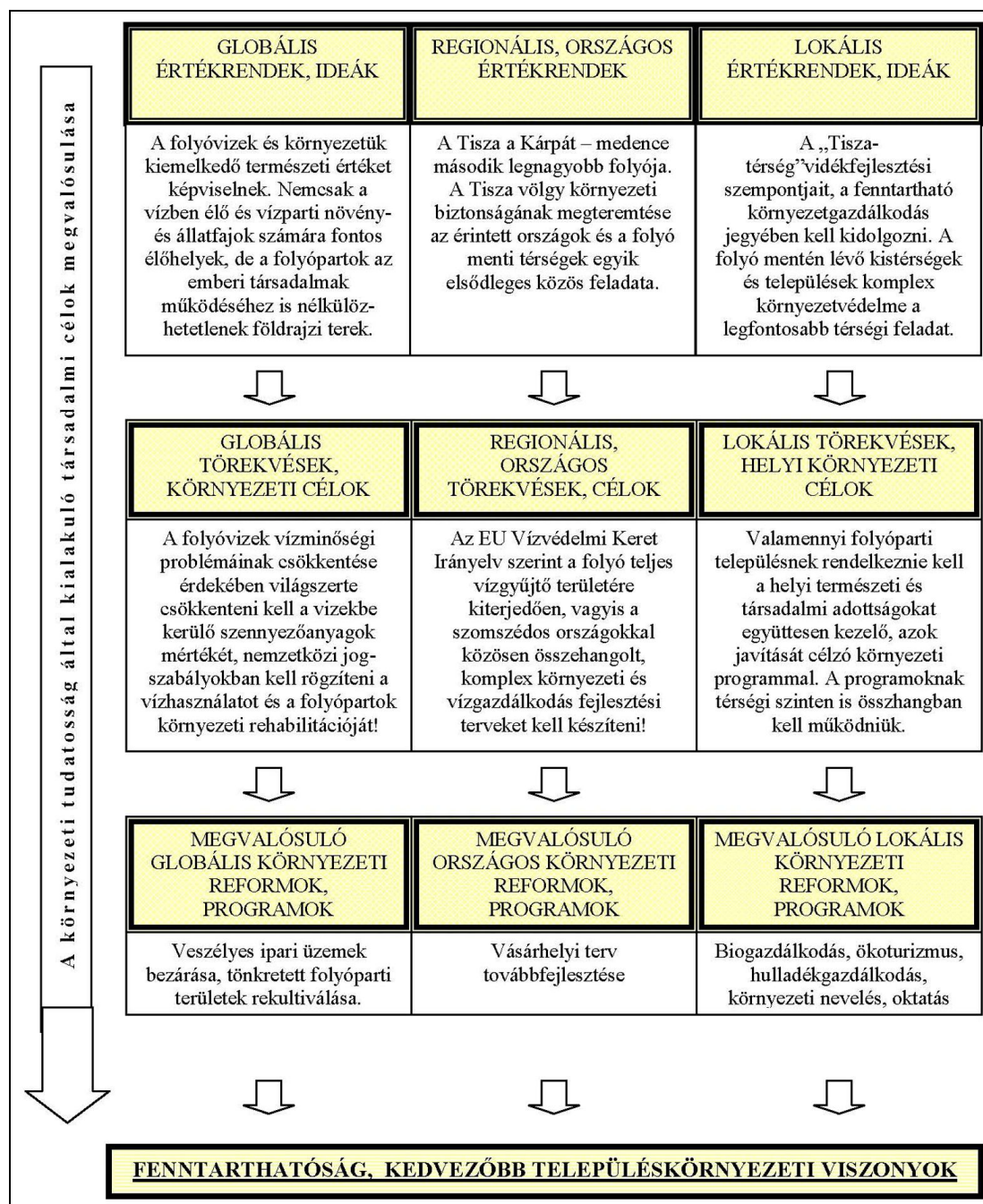
- A helyi problémák közül a mezőgazdasági termőterületek állapotát, a belvízveszély okozta hátrányokat és a szemétkerakás megoldatlanságát látták a legkritikusabbnak. A környezeti konfliktusokkal összefüggésben lévő társadalmi problémák közül a válaszadók 70-80%-ban a munkanélküliséget, az életszínvonal csökkenését és a fiatalok elvándorlását jelölték a legnagyobb problémaként.
- Az elmúlt 7-8 évben a települések „önmegítélése” javult. A falvak lakossága is érzékelte, hogy mind a településkép, mind a környezeti infrastruktúra kiépítettsége terén történt némi felzárkózás 2000 óta (pl. térségi hulladékgazdálkodás, csatornázottság). Ez azt mutatja, hogy a lokális közösségek azt is felismerték, hogy a településeken történt környezeti, infrastrukturális fejlesztések, a települések közötti fejlettségbeli különbségek csökkenésének irányába hatottak.
- A válaszadók szemlélete – a 2000-es és a 2007-2008-as felmérést összehasonlítva – az ún. globális környezeti gondokat tekintve is szélesedett. Úgy tűnik, hogy a „cianidszennyezést követő társadalmi sokk” mára elmúlt, az embereket szűkebb környezetükön kívül egyre jobban érdeklik a globális problémák is. „Ma már messzebbre is képesek látni” – tette hozzá egy szakember.
- A Tisza menti településsávot a válaszadók többsége (mindkét adatfelvétel során) természeti szempontból kiszolgáltatottnak tartotta. Többen úgy vélték, hogy az ár- és belvizek hatásai miatt a létbiztonság erősen csökkent. Az agrártermelés feltételei romlottak, a turizmus pedig csak keveseknek ad megélhetést. A romlónak vélt társadalmi esélyek ellenére a lakosság többsége nem szándékozik lakhelyet változtatni!
- A megkérdezettek 85 %-a születése, vagy évtizedek óta az adott településen él, háromnegyede pedig ugyanazon településen dolgozik vagy végzi napi tevékenységét, 90%-uk pedig továbbra is lakóhelyén akar maradni. A lakosság lakhelyhez való személyes kötődése tehát erős. Megítélésem szerint, a speciális környezeti viszonyokhoz – a síksági folyó által meghatározott táji és települési földrajzi térhez – való kötődés a környezeti tudatosság egyik legfontosabb pillére lehet a térségben.
- A környezettudatosság pozitív jellemzőivel és javuló tendenciáival szemben, a felmérés azt is mutatta, hogy a mintaterület lakosságának általános környezeti ismerete még mindig meglehetősen hiányos. A környezeti problémák az emberek gondolkodásában még ma sem jelennek meg megfelelő mélységben.
- A lakosság egyharmada tájékozatlan. Sokan nincsenek tisztában alapfogalmakkal, a környezeti konfliktusok összefüggéseit és hátterét nem ismerik fel, nem értik, sőt sokan a környezeti programokkal szemben is érdektelenséget mutatnak. A kérdezettek közel kétharmadának fogalma sincs a problémák „összetett” következményeiről.
- A vizsgálatok alátámasztják, hogy a más országokban – európai szinten is – megfigyelt sajátos környezeti szemlélet a magyar, vidéki-helyi társadalmak mentalitásában is tükröződik. Egyrészt a konfliktusok megoldását a Tisza mentén élők is másoktól, elsősorban a környezettel foglalkozó tudományágak képviselőitől, a politikusoktól, döntéshozóktól és a hatóságoktól várják. Másrészt az is nagyon jellemző, hogy a többség, amíg nem tapasztalja meg közvetlen közletről az egyes veszélyeket, addig nem néz szembe a problémákkal, sőt az is előfordul, hogy a konfliktusok valódi okát sokan a média által „felkapott” válságtényezők miatt nem veszik észre.

4.3.2. A környezeti kérdésekben avatott szakemberek – az adott települések környezeti konfliktusainak háttéréről, a helyi társadalmak környezettudatosságáról alkotott – véleményének feltárása

- A megkérdezett szakemberek meglátása szerint, az elmaradott társadalmi-gazdasági helyzetből fakadó anyagi és kulturális szegénység miatt a környezeti problémákat érdektelenség övezi. „A lakosság magatartása sokszor egyáltalán nem környezettudatos” (szakember interjúk 2008). Pl. ma is igen sok hulladékot (építési törmelék, vegyes háztartási hulladékot) helyeznek el a települések határában lévő illegális, vagy felhagyott szeméttelpeken. A „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” elv a vizsgált térségben még nem érvényesül. „Mit várhatunk egy olyan közösségtől, amelynek tagjai saját közvetlen környezetük gondjaival sincsenek tisztában?” (szakember interjúk 2008).
- Ugyanakkor az elmúlt években a környezettudatos magatartás is egyre jobban megfigyelhető. A lakosság például a legtöbb helyen örömmel fogadta a szelektív hulladékgyűjtési módokat és próbál bekapcsolódni ebbe a tevékenységbe. („Az hogy az elszállítás, a válogatás és a lerakás nem minden esetben történik szakszerűen, a hulladékkal foglalkozó cégek felelőssége”). A szakemberek egyöntetű véleménye, hogy a településeken élők környezettudatossága jelentősen fokozható lenne, ha a társadalmi-gazdasági feltételek javulnának.
- A szakemberek úgy vélik, hogy környezeti kérdésekben az önkormányzatok felkészületlenek, nem mutatnak kellő aktivitást. – Amellett, hogy az önkormányzatok kármegelőző, helyreállító „környezetfejlesztő” beruházási lehetőségei igen szűkösek – a települési környezetvédelem alacsony hatékonyságának egyik fő kiinduló oka sokszor nem a forráshiány, hanem épp a településeken tapasztalható szakmai felkészületlenség, a pályázati tétlenség, a kistérségi, települési környezetpolitika elmaradottsága. A helyi vezetők környezeti ismerete hézagos, aktivitásuk egy-egy időszakra korlátozódik (kampányszerű), vagy csupán eseti. A környezetvédelmi hatóságok képviselői úgy látják, hogy a települések önkormányzatai (egy-két kivétellel; pl. Lakitelek, Martfű, Tiszakécske) a környezeti problémákat kifejezetten elhanyagolják. Ezt tükrözi az a tény is, hogy a településeken általában nincsenek ténylegesen funkcionáló helyi környezetvédelmi programok, a meglévő programokat „a fiókban tartják”.
- A lokálspecifikus programok kidolgozását és a feladatok elvégését humán erőforrás hiányában az önkormányzatok nem tudják megvalósítani. A szakemberhiányt súlyosbítja, hogy a településeken nem csak a lakosság, hanem a vezetők részéről is még mindig gyakran előfordul az illetékes környezetvédelmi hatóságokkal szembeni elutasítás, sőt akár a korrupció is. „Egyes helyi hivatalok szemet hunynak a hulladékelszállításban érdekelt magáncégek szabálytalanságai felett, és nem vesznek tudomást törvényben előírt kötelezettségeikről, például az illegális szeméttelrakók megszüntetéséről, azok rekultiválásáról” (szakember interjúk 2008).
- Kétségtelen, hogy az egyéni és közösségi gazdasági, kulturális-mentális körülmények, a „rossz beidegződések” miatt a környezeti ügyek nagyon vontatottak.
- A szakemberek összességében azonban mégis úgy fogalmaztak, hogy „az elmúlt években, ezeken a településeken környezettudatosabbá váltak”. Megállapították, hogy a mai Tisza menti vidéki társadalmak környezettudatossága korántsem fejlett, de javulóban van, és számos előrelépés történt e téren.

A Tisza menti lokális társadalmi közösségek – a lakosság és a prominens szakemberek – véleményének megismerése több okból is előnyös volt. Egyrészt a lakosság aggodalmi és elvárásai, illetve a szakmai meglátások és összegzett álláspontok által értelmezhetőbbé váltak a települési folyamatokra ható társadalmi tényezők és bizonyos térségi problémák. Másrészt a

lakossági nézőpontok ismeretében pontosabban körvonalazhatók a településkörnyezettel kapcsolatos igények, így a helyi környezetpolitikák alaposabbá és térség-specifikussá tehetők. Ezen felül a társadalom környezeti tudásának, szemléletének, attitűdjének feltérképezése segítséget adhat a szükséges képzési feladatokhoz és a nevelési forrágatókhoz. Mindezek lehetővé teszik a Tisza – vidék fenntarthatóságának részletes kidolgozását, és a legfontosabb tényezők egyes elemeinek a különböző környezeti szinteken kialakuló környezettudatos gondolkörök rendszerébe való beillesztését (5. ábra).

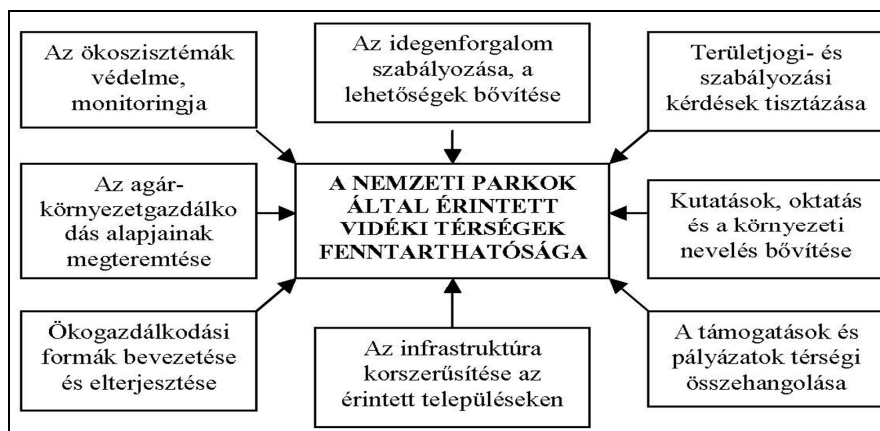
5. ábra: A mintaterület fenntarthatóságának egyes elemei a különböző környezeti szinteken kialakuló környezettudatos gondolkörök rendszerében. (Forrás: Saját szerkesztés)

4.3.3. *Az alföldi nemzeti parkok igazgatóságain aktívan tevékenykedő szakemberek – a vidéki térségek környezettudatos szemléletű fejlesztésével kapcsolatos – véleményének feltárása*

A magyarországi, alföldi nemzeti parkoknak sajátos területi – rurális – elhelyezkedésük van. Ebből a lokációból feltételezhetően adódik, hogy az általános természetvédelmi feladatokon túl, a nemzeti parkok igazgatóságainak az érintett vidéki térségek fejlesztésében fontos kulcstényezőkkel összhangban – a vidéki térségek adottságaihoz, települési, társadalmi viszonyaihoz is alkalmazkodva – kell kialakítaniuk sajátos területi terveiket, programjaikat. Meglátásom szerint a nemzeti parki igazgatóságok munkája – multifunkcionális vidékfejlesztési vonatkozásokkal kiegészülő tervezése, programjai – tehát több ponton is kapcsolódhatnak a környezettudatos szemléletű területfejlesztéshez. *Környezettudatos szemléletű területfejlesztés alatt értjük, a régiókra, tájakra, kistérségekre, településekre vonatkozó tudományosan megalapozott tervezést és konkrét cselekvési programozást, amely a környezeti értékek megőrzését, a tájak, települések hosszú távú fenntarthatóságát, valamint az ott élő társadalom érdekeket és igényeit is céltudatosan ötvözi. Az ilyen típusú fejlesztések célja a természeti-társadalmi viszonyok egyidejű terület-specifikus javítása, egy-egy térség dinamikus környezeti egyensúlyi helyzetének megteremtése és megtartása.*

Ahhoz, hogy a nemzeti parkos térségek vidéki fejlődésben betöltött szerepéről átfogó képet kaphassunk, meg kellett ismerni a nemzeti parkok igazgatóságainak álláspontjait, a parkok által érintett települések döntéshozóinak környezeti szemléletét, az önkormányzatok részéről megfogalmazott véleményeket is. Úgy véltük, hogy a prominens szakemberek és a települések vezetőinek meglátásai alapján, a nemzeti parkok területi fejlődésben betöltött lehetséges szerepe sokkal jobban körvonalazhatóvá válik.

- Felmérésünk időpontjában (2002-2003), a nemzeti parkok szakemberei – a természetes vagy természetközeli ökológiai rendszerek védelmét szolgáló tevékenységeik mellett – a települési környezettel összefüggő, egyéb feladatokat is fontosnak vélték. A nemzeti parkok területi fejlődésben betöltött szerepét egyöntetűen kihangsúlyozták. Meglátásuk szerint a nemzeti parkok számos integráló jellegű fejlesztési lehetőséget rejtenek magukban; elsősorban az agrár-környezetvédelem, a táj- és biogazdálkodás, az idegenforgalom, a kutatás és az oktatás területén. A megemlített lehetséges szerepkörök lényegében megegyeznek a parkok által érintett alföldi térségek fenntarthatóságának alapfeltételeivel, lokális vidékfejlesztési céljaikkal (6. ábra).

6. ábra: Az alföldi nemzeti parkok által érintett vidéki térségek fenntarthatóságának alapfeltételei. (Forrás: a nemzeti parki szakemberek által felsorolt szempontok alapján saját összeállítás)

- A megkérdezett szakemberek mellett az érintett települések önkormányzati vezetői még azt is megerősítették, hogy a nemzeti parkok tervezési és pályázási tapasztalatai segítséget jelenthetnek az Európai Unió források megszerzésében is. Ehhez azonban a parkok szakmai kompetenciáját jelentősen meg kellene növelni, a települések részéről pedig jóval aktívabb együttműködésre volna szükség. A döntéshozóknak és lakosságnak egyaránt tisztában kell lennie azzal, hogy a nemzeti parkok önmagukban nem tudnak érzékelhető előrelépést generálni egy-egy település életében – tették hozzá válaszadóink.
- A szakértők egyöntetű véleménye, hogy az érintett alföldi, vidéki települések és kistérségek sajátos fejlesztésében a nemzeti parkoknak igen nagy gyakorlati szerepe lehet, mind az ökológiai alapú, környezettudatos jövőképek megfogalmazásában, a térség-specifikus vidékfejlesztési programok kidolgozásában, mind azok szakmai interpretálásában és környezetpolitikai elfogadtatásában.
- A válaszadók a parkok konkrét vidékfejlesztési feladatai közé sorolták a terület- és tájhasználati alternatívák kidolgozását, a településrendezési tervezést, a környezeti hatásvizsgálatok, hatástanulmányok elbírálását és a külterületi beruházások véleményezését.
- A természetvédelmi szakemberek többsége tehát alátámasztotta feltételezésünket, mely szerint az alföldi nemzeti parki igazgatóságok az érintett vidéki térségek környezettudatos fejlesztésének fontos intézményeivé válhatnak. Ennek azonban számos akadályát látják.
- A válaszadók tapasztalatai szerint – nemzetközi viszonylatban összehasonlítva – a környezeti értékek feltártsága az Alföldön jónak mondható, az értékek megóvására azonban nem áll rendelkezésre elegendő anyagi erőforrás.
- Az országos természetvédelmi és környezetvédelmi szabályozás és területfejlesztés nincs kellőképpen összehangolva, a kiemelkedő környezeti értékekkel rendelkező térségek és a „nemzeti parkos” települések, kistérségek együttműködése kiforrotlan.
- A nemzeti parkok igazgatóságainak kompetenciái gyakran változnak (leginkább csökkennek).
- A fentiekkel párhuzamosan fellépő szervezeti nehézségek hátrányosan befolyásolják a szakmai tevékenységeket.

4.3.4. Az empirikus eredmények összegzése, hasznosíthatósága

A környezettudatosság fontos tényezőinek feltárása – mind országos, mind helyi szinteken – igen időszerű. Bizonyos hazai térségekben – mint például az alföldi régiókban – a területfejlesztési irányok, és a környezetvédelmi tevékenységek újragondolása kapcsán szinte elkerülhetetlen feladat. A kutatás során jól kirajzolódtak azok a támpontok – lényegében az alföldi, vidéki társadalom értékítélete, aggodalmai, elvárásai, valamint a környezetről felelősen gondolkodó, szakértők elvei – amelyek alapján mind a vidékfejlesztési programok, mind a környezetvédelemmel összefüggő társadalmi tevékenységek konkretizálhatók.

Az érintett társadalmi közösségek környezettudatosságának pozitív tényezői:

- A vizsgálatok azt mutatják, hogy a környezeti érdekek a lakosság részéről megfogalmazódtak. Az emberek ugyan még sok tekintetben tájékozatlanok, ismereteik hiányosak, azonban a szép és lakható környezet, a természeti feltételeknek megfelelő gazdálkodás iránti igény már egyértelműen megjelent.
- Az érintett alföldi területeken dolgozó szakemberek látásmódja kiforrott. Környezeti értékek megőrzését szem előtt tartó – településkörnyezeti fejlesztésekkel, gazdálkodással, idegenforgalommal, az oktatás és kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos – elképzeléseik, összhangban vannak az új típusú, környezettudatos szemléletű európai vidékfejlesztési

elvekkel. Többségük készen áll a célirányú környezettudatos területi tervezésben való közreműködésre, a komplex környezeti programok megvalósítására. Úgy vélik, hogy az új típusú fejlesztések, az egész Alföld fenntarthatóságának alapját képezhetik.

A válaszadó prominens szakemberek, több aktuális fejlesztési feladatot és célt fogalmaztak meg. A környezettudatos szemléletű vidékfejlesztésekkel kapcsolatos legfontosabb jövőbeli feladatok közé sorolták a tájrehabilitációs és a településkörnyezeti fejlesztéseket célzó programokat, az önkormányzatok humán hátterének megerősítését, a rendszeres helyi viszonyokra specializált nevelési programok, tájékoztatási és együttműködési gyakorlatok megvalósítását. Véleményük szerint meg kell teremteni a korszerű települési és regionális együttműködési feltételeket – össze kell hangolni a környezetvédelem, az agrár-környezetgazdálkodás és az idegenforgalom fejlesztési kérdéseit.

Megállapításaik szerint hosszú távon összhangba kellene állítania a településkörnyezeti rendszerek komplex fenntarthatóságát a lakosság életminőségének, élet- és munka lehetőségeinek növekedésével. Vagyis a környezeti programokban foglalt célokat össze kellene hangolni a társadalmi jellegű célokkal. Ki kellene dolgozni a helyi gazdaság környezetvédelemmel kapcsolatos lehetőségeit, „meg kellene teremteni azokat a társadalmi feltételeket és körülményeket, amellyel a helyi közösségek tudása, tradicionális ismeretei, identitása, hosszú távú környezetkímélő gazdálkodásra váltható”. Az alföldi településkörnyezeti rendszerek fenntarthatóságának – ebben a felfogásban – a környezettudatosságra épülő életmód és közösségi magatartás a záloga (*szakember interjúk* 2008).

Sajnálatos módon az érintett vidéki társadalom környezeti aktivitása nem tud kellőképpen kibontakozni. Ennek fő okai *az érintett társadalmi közösségek környezettudatosságának negatív tényezői*:

- A lokális környezetgazdálkodás humán háttere és körülményei nem megfelelőek. Nincsenek kidolgozva azok az oktatási, nevelési programok, valamint támogatási rendszerek, amelyek az embereket környezettudatosabb életmódra ösztönöznék.
- Hiányoznak az önkormányzati pénzeszközök, illetve az állam által támogatott és koordinált regionális és lokális környezeti programok, másrészt azok az intézmények, szervezetek, amelyek az alföldi tér sajátos „környezeti management”-jét felvállalnák.
- Az elmúlt időszakban nem alakult ki megfelelő „partnerség” a környezetvédelemben és a területfejlesztésben érdekelt intézmények, valamint az önkormányzatok és a helyi társadalom között. A meglévő környezeti stratégiák többsége mellőzi a helyi érdekeket.
- Tapasztalataink megegyeznek *Berényi István* 15 évvel ezelőtti kritikai észrevételével; – „a korábbi individuális, „önvédelmi” jellegű környezethasználati értékrend felbomlott, de nem lépett helyébe racionálisan szervezett környezetvédelmi intézményrendszer, amelynek működése a regionális és lokális érdekeken alapul.” (BERÉNYI I. 1992).

A szakemberekkel egyetértve úgy véljük; az érintett lokális közösségek akkor válhatnak valóban környezettudatosá, ha hosszú távú településkörnyezeti érdekekre épülő célokat próbálnak megvalósítani. Ehhez összegezni kell a helyi társadalmi elvárásokat, a szakértők által fontosnak vélt elgondolásokat, kritika alá kell vetni minden egyes felmerülő igényt és szükségletet. A feladatok megvalósításához pedig valamennyi környezeti kérdésben érdemi települési-kistérségi, esetenként regionális-országos, sőt akár nemzetközi együttműködésekkel kell kialakítani, melyek során össze kell hangolni az eltérő térségek és helyi közösségeik környezeti érdekeit.

Kutatásunk elveinek és empirikus eredményeinek hasznosulását, az elmúlt évek, mintaterületeken megvalósuló térségi fejlesztési kezdeményezései, programjai is igazolták. A környezettudatosság növelése például – a Tisza menti mintaterület nagy részét érintő – a 2006-2008-ra szóló II. Jász-Nagykun-Szolnok megyei Környezetvédelmi és Hulladékgazdálkodási Intézkedési Tervben már akcióprogramként szerepel. A program készítői – korábbi munkáinkra is hivatkozva – célként jelölték meg a környezetvédelem exponálását, a lakosság és a döntéshozók tudat- és szemléletformálását. Ugyanakkor az alföldi nemzeti parkokban kidolgozott szakmai anyagok is egyre nagyobb figyelmet szentelnek a településekkel való együttműködési lehetőségek, az ökológiai, agrár-környezetvédelmi, idegenforgalmi és egyéb társadalmi szempontok együttes érvényesítésére, a környezettudatos gazdálkodási- és életmódok propagálására. Az említett dokumentumok – részben a térségben végzett vizsgálataink eredményeire és következtetéseire építve – már egy új típusú stratégiai tervezés szellemében készültek el. Több soron utalnak a vidéki terek fenntarthatóságának összetett településkörnyezeti tényezőire, azon belül az általunk is hangsúlyozott környezettudatosság alapvető szerepére is.

1. INTRODUCTION

The Earth is a complex environmental system whose preservation and sustaining means especially great responsibility for the human race by being a decisive factor in this respect. The theme of the current doctoral dissertation is environmental consciousness which is one of the most important factors of this social responsibility and role-taking.

As it has been established by many authors so far: nowadays, the human activities are not in harmony with the circumstances and conditions characterising the world surrounding us (ALLABY 1996; BOSSELMANN, K 1999; BRIGHT 2002; BROWN 1981; BUDAY-SÁNTHA, A. 2002; BULLA, M. 2000; DASMANN 1975; FODOR 2001; GIDDENS, A. 2000/a, 2000/b; GORE 2006; KERÉNYI 1995, 2003A; LÁNG 2003A; MEA 2005; MEYER – TURNER 1994; POUNDS 2003; RAKONCZAI 2003; VIDA 2000). It was more than twenty years ago when the historical report of the United Nations' World Commission on Environment and Development pointed out that the “environmental crisis” reached the stage when the ideas on the environment and development must be thought over again (BRUNDTLAND, G. H. ET AL. 1987).

Today, we face such problems as global warming, stratospheric ozone depletion, pollution of oceans and fresh waters, degradation of arable soils, repression of the habitats, and rapid diminishment of biological diversity. The effects of the problems are more and more intensively experienced in the human spaces – especially in the urbanised regions. The artificially created settlement environmental systems themselves also struggle with numerous special conflicts – including the unsolved problem of the placement of wastes and pollutants, or the harmful environmental-sanitary impacts caused by transportation (WORLDWATCH INSTITUTE: STATE OF THE WORLD 1994-2007; NAGY, I. 2008).

The stopping of the negative processes and the restoring and sustaining of the dynamic natural balance states require significant changes performed by humans. As many think it necessary – based on various reasons – an environmental paradigm change is needed (CALLICOTT, J. B. 1979; DASMANN, R. F. 1975; DUNLAP, R. B. – VAN LIERE, K. D. 1978; COOPERRIDER, D. L. – PASMORE, W. A. 1991; FODOR, I. 2001; HUBER, J. 1989; KERÉNYI, A. 2003/a; LÁNG, I. 1980; LORENZ, K. 1991; LOVELOCK, J. 1990; MILLS. C. W. 1967; MUNASINGE, M 1992; PALMER, C. 1998; PECCEI, A. 1984; RYAN, J. C. 1991; SCHUMACHER, E.F. 1973; VIDA, G. 2004; ZSOLNAI, L. 2001). That is, “we need to shift to a self-restraining environmental-conscious lifestyle” (VIDA, G. 2003). In the changes, the education and approach of the people about the environment are always determinative since the organisation of the activities related to the protection of the environment also depend on the consciousness of the given societies and communities (BERÉNYI, I. 1992; DOBSON, A. 1995; ILLICH, I. 1973; GIDDENS, A. 1990; GYULAI, I. 2007).

Thus, I think, for the creation of the appropriate “man-environment relationship” – agreeing with the notions of *Attila Kerényi* and *István Fodor*: the satisfaction of the social needs must be in harmony everywhere and everytime with the conditions and supporting ability of the environmental systems (FODOR, I. 2001; KERÉNYI, A. 1995, 2003a). I am convinced that the proper relationship between man and his environment (in fact, the long-term future of humans) will be determined by environment-centred thinking and behaviour, that is the combined systems of approaches, legal measures and activities endeavouring at the conscious protection of the environmental values.

2. STARTING-POINTS, OBJECTIVES

Environmental-consciousness – according to the interpretation and division of the category of settlement environment defined by *György Enyedi* – is regarded as the element of the “cultural-mental settlement environment subsystem” (ENYEDI, GY. 2000). Starting out from the system model defined by him, I suppose that environmental-consciousness has a great impact on all subsystems of the settlement environment. That is, the environmental knowledge and approach of the local communities concerned and the concrete activities based on them may have a determining role in the renewal of the settlements (*Figure 1*).

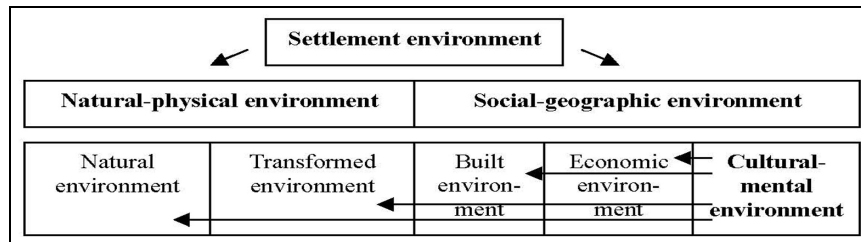

Figure 1. Scheme of the settlement environment system

(Source: constructed by the author based on the categories set up by György Enyedi 2000)

In my opinion, the sustainability of the Hungarian rural areas and the creation of settlements on the Great Plain offering favourable living conditions may all be imagined in local communities based on environmental-conscious aspects. Therefore, the exploration of the local settlement geographic processes and problems, and the opinions and ideas of the inhabitants and the certain professional decision-making bodies is important especially in those rural regions where the sustainability of the landscapes and settlements is complex with the integration of environmental protection into other sectors. These can be reached through regional development programmes “accommodated in compliance with the landscape and the settlements”. The sample areas on the Great Plain, the selected settlement zone along the River Tisza and the settlements affected by the national parks of the Great Plain involved in the research are regarded as regions of this type (*Figures 2, 3*).

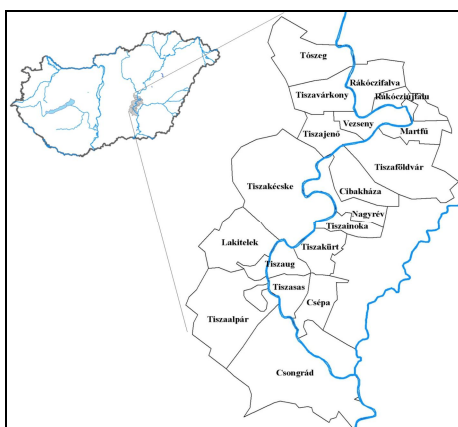

Figure 2. Sample area along the River Tisza

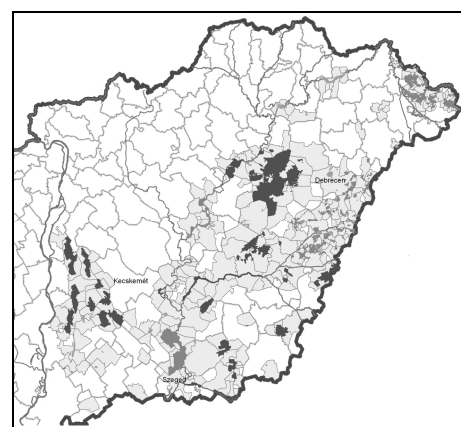

Figure 3. The involved settlements affected by the national parks of the Great Plain (Source: own construction)

According to my starting-point, the backwardness and fitful development of the studied regions cannot be explained exclusively by economic reasons. For a considerable part of the

environmental conflicts in the rural regions of the Great Plain can be brought into connection not only with the general economic problems but with the behaviour of the population either neglecting the appropriate environmental knowledge or approach, or being harmful or even passive and with the faults and deficiencies in environmental management and environmental policy traced on the professional, planning and decision-making levels.

Studying the settlement environment aspects of the regions concerned, however, it was also presumable that there are certain expert advisory panels who endeavour at finding long-term solutions or their ideas concerning the future may even be in harmony with the new type of environment-conscious regional development principles which is already applied in many of the countries of Europe (independently from the economic potentials and organisational difficulties). In the course of the research, thus, I hoped to detect the positive signs of environment-consciousness among the specialists working on the sample area along the River Tisza and in the national parks. Consequently, I made an attempt to explore those factors which may either support or contradict the above hypothesis.

Relying on the characteristic environmental problems of the sample areas and on the opinions and declarations of the inhabitants and prominent personalities – experts and decision-makers at the self-governments – questioned about the issue, the objectives of the empirical surveys conducted between 2000 and 2008 were the following:

- Demonstration of the issues related to the geographic features, the key environmental problems of the sample areas and the development and sustainability of the settlements concerned.
- Exploration and analysis of the environmental consciousness of the inhabitants living on the settlements of the sample area along the River Tisza (with respect to certain determining factors and their short-term changes).
- Study of the professional opinions and environment-conscious approaches related to the special scopes of activities of the inspectorates of the national parks and to the complex environmental problems of the settlements of the Great Plain affected by the parks.
- Adumbration of the environment-oriented development opportunities of the studied rural regions with respect to the settlement environmental systems.

3. APPLIED METHODS, MAIN STAGES OF THE RESEARCH

The exact definition of the term environment-consciousness and its study on the selected sample areas on the Great Plain required the application of various methods complementing each other.

3.1. Theoretical concept-building

Since the conceptual meaning of the technical expressions environmental consciousness – environment-consciousness, and environmental conscious – environment-conscious are not properly clarified in the Hungarian technical literature (though, these terms became widely used in the Hungarian terminology), therefore, the thesis makes an attempt at providing an exact definition for them. The theoretical concept-building necessitated the survey of the relevant aspects of the related scientific background on environmental system principles. In the chapters providing a foundation of the conceptual sphere of environment-consciousness, I mostly endeavoured at demonstrating the relation of man to his environment, the historic

changes of the environmental approach and the many-sided interpretation options of environmental consciousness. The definitions were based on the ideas and thesis discussing “man-environment relationship” and environmental conflicts as outlined in geography, and on the special literatures related to environmental psychology and environmental sociology. The overview of the principles, methods and general outcomes of the European and Hungarian environment-consciousness studies was also expedient for the foundation of the empirical researches.

3.2. Survey of environment-consciousness along the River Tisza

The two theoretical chapters analysing the special literature were followed by the presentation of two empirical researches. Applying the international methods of the studies on environment-consciousness, first a survey was carried out on a selected group of settlements along the River Tisza. The following tasks were completed in connection with them:

- A comprehensive study was made on the geographic features of the region.
- Those environmental issues, occurring along the River Tisza in general, were summed up which determine the problems of the sample area.
- Databases were prepared for the selected settlements which constituted the basis of cartographic illustration.
- Several questionnaire and interview based surveys were conducted on the selected settlements – between 2000 and 2008 – concentrating on environment-consciousness: among the inhabitants (*inhabitant questionnaires 2000, inhabitant questionnaires, interviews 2007-2008*) and among the experts (members of regional environmental authorities, colleagues of local governments competent in environmental protection, and researchers proficient in environmental issues) who are well-acquainted with the sample area (*expert interviews 2008*). In the course of the first phase of the survey in 2000, the streets of the selected nineteen settlements were visited following a randomly chosen concept (random-walk) with the help of some groups of university students questioning 364 people: In the survey of 2007, the same method was applied on 12 settlements addressing 174 inhabitants. The main groups of questions of the inhabitant surveys were the following:
 - What do the inhabitants know about the settlement environmental and the wider (regional, global) environmental problems?
 - What are the chief environmental concerns/fears of the inhabitants?
 - What are the most important demands and ideas of the inhabitants in relation to the settlement environment?
 - What would the people do for protecting the state of the environment?
- In 2008, a total number of 27 interviews were made with leading experts from the Middle-Tisza District Environment, Nature Conservation and Water Directorate of Szolnok and at local expert meetings (in Tizsakécske and Tiszaföldvár). The main groups of questions during the interviews with the experts were the following:
 - How do they evaluate the environmental state of the region within their professional field? What are the chief problems? What kind of changes happened in the past decade and what can be expected in the future?
 - How do the professionals involved in environmental protection see the environmental attitude and consciousness of the societies living in the region? What sort of cultural-mental tendencies may be perceived?

- Does environment-consciousness appear and get a role in the everyday life of the settlements – either from the aspect of the inhabitants or in the decisions of the local governments or in the local environmental programmes?
- What kind of environment-conscious development opportunities exist on the settlements concerned?
- What do they consider as the connecting points for environment protection and the role of the local communities?
- What can be expected in the future in relation to the environmental activities?
- What sort of short-term and long-term tasks are needed for the sustainability of the settlements?
- The problem areas and the conditions of sustainability were systematised on the basis of the analysis – relying on the opinions of the inhabitants and the prominent interviewees.
- Environment-conscious principles and recommendations (short-, mid- and long-term) were drafted in relation to the solution of the conflicts which may be applied in rural development.

3.3. The national parks of the Great Plain and the rural areas affected by them as the potential areas of environment-conscious regional development

In the course of this survey, I was looking for the answer to the question of how the national parks and the rural areas affected by them could become the exemplary areas of environment-conscious regional development. As I presume, there could be a good opportunity for environment-conscious rural developments in the regions affected by the national parks of the Great Plain. The parks could fulfil a determining role in the integration of environmental protection, farming and tourism which later could have a positive impact on the environmental relations between the given regions and the settlements. That is, the national parks could generate development due to their geographic conditions on the landscapes, in the regions, microregions and settlements. The following questions were drafted to find an answer to the above hypothesis: – What kind of features do the studied regions affected by the national parks have? – What kind of role could the directorates of the national parks play in the complex environmental development of the affected settlements on the Great Plain? How – by what type of activities – could the parks get involved in the environment-conscious regional development? – What are the inhibiting factors of the possible integrating roles and what kind of background problems do the parks, as institutions, have to face? – How could be the role of the national parks on the Great Plain reinforced in the practice of regional development to be in harmony with their actual significance?

The following tasks were executed in order to find answers to our questions during the research on the areas affected by the national parks on the Great Plain:

- The international and national regional development principles, legal measures and practices related to the national parks were studied.
- The main geographic features and environmental problems of the Kiskunság, Hortobágy and Körös-Maros National Parks and the regions affected by them were analysed.
- A database was prepared for the 269 settlements and 58 microregions affected by the three selected national parks based on complex indexes and then these were used for preparing cartographic illustrations.
- Questionnaires and interviews were made among the professionals (teams of 4-5 interviewees) working for the Directorates of the Hortobágy, Kiskunság and Körös-Maros National Parks.

- A questionnaire survey was conducted with the mayors of the settlements affected by the areas of the national parks. Relying on their results, the relationship between the local governments and national parks was analysed pointing out the potential fields of co-operation.
- Based on the processing and analysing works – relying on the observations of the experts – the roles of the national parks on the Great Plain were explored from the aspect of the settlement environment.
- Environment-conscious regional and rural development directives were drafted for the studied regions.

In addition to the results of the own researches and surveys, the data of the CSO and HAS RRC Scientific Institute of the Great Plain were used. The systematisation and processing of the data were done with the help of the Datastar, SPSS for Windows, and Microsoft Excel programmes. The cartographic illustrations were prepared by using different GIS databases (e.g. OTAB, TIR, CSO TSTAR) and the Mapinfo Professional, GeoMedia Professional 6.0, and ArcGIS 9.1 softwares.

4. OUTCOMES

4.1. Summary of the historic background and system-oriented approaches of environment-consciousness

- The fundamental condition for the existence of the humankind is the maintenance of a proper relationship with the operation of the originally self-control based natural-environmental systems (biosphere). Therefore, the environment-conscious approach must have existed throughout history in a certain form, since the adaptation to the external circumstances, the knowledge and prediction of the natural regularities encouraged the people of the given eras to be foreseeing and attentive, and to nurse their environment.
- The fundamentals of the – still valid – environmental philosophy based on scientific knowledge and seeking for harmony first appeared in the antique Greek culture. Many of the most famous Greek natural scientists focused their interests on the geographic environment (*Herodotus, Hippocrates, Aristotle, and Theophrastus*). The essential questions of the relationship between nature and man were first expounded by *Aristotle*. His notion, in fact, is still one of the most important foundation-stones of environment-consciousness. In his views, man is not a creature existing outside nature but it is its organic element. From among the eastern ideologies, the doctrines of Taoism and Confucianism in the 6th century B.C. already emphasised the essential roles of the creation of the harmony with the laws of nature and the harmony in the relations between man and environment. Certain principles of environment-consciousness, thus, were present much earlier than it “was forced out” by the global crisis.
- The thesis of geography unfolding in the nineteenth century – discussing the environmental systems – had a great impact on the environment-conscious thinking. The synthesis of *Alexander Humboldt* is outstanding from among the first significant works on environment-theories. He was the first to set forth – based on the increasing amount of geographic knowledge – that the environmental processes are connected by relations and interactions of cause and effect and that all spheres of our planet together constitute an organic whole. Several researchers discoursed on the relationship system of nature and society, and the interactions between the human communities and the environment both in

geography and the social sciences unifying the geographical and sociological thinking (Vidal de LA Blache 1922; Bobek 1948; Demangeon 1947; Ruppert, Schaffer 1969).

- More and more authors (scientists, politicians and leading intellectual circles) called attention to the importance and burning urgency of environment-conscious social activities – in connection with the global population, ecological and urban environmental problems of the twentieth century and the related worries and fears (including Carson R. 1962; U Thant 1969; Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers és William W. Behrens 1972; Lorenz, K. 1973; Schumacher, E.F. 1973; Huber, J. 1989; Brown L. R. 1981; Daly, H. E. 1993).
- In the meanwhile, the ideas were also born in the twentieth century Hungarian geography which led to our current interpretation of the environment. (Dékány, I. 1922, Kogutowicz, K. 1939; Marosi, S. 1981; Pécsi, M. 1981; Kerényi, A. 1995; Tóth, J. 1997; Enyedi, Gy. 2000). (Since geography is excellent for the common synthesising approach of the ecological-natural, social-cultural and economic-technological dimensions, therefore, it may be regarded as one of the founding disciplines of environment-conscious social activities aiming at sustainability – which also plays an important role in the solution of the problems hand in hand with the related professional fields of other disciplines.)
- Geography and the other disciplines (human ecology, sociology) proved that the environmental conflicts result from the defect of the balance between the modern societies and natural macrosystems. Regarding the system model for conflict analysis and interpretation elaborated by Attila Kerényi as a starting-point, it may be established that the “environmental fundamental problem” is caused by the social needs changing the operation of the geosystems. Partly, by the increased production, the intensified use of resources and natural spaces and the emission of pollutants, and partly by the related consumption. (KERÉNYI, A. 1995). Following the ideology behind this model, it may be concluded that the key for the solution to the environmental conflicts lies in the social-cultural-mental environment.

4.2. Definition of the terms environmental conscious and environment-consciousness

- The environmental conscious is the environmental scale of values of the individuals and the society which are formed by the knowledge about the environment, and the aesthetic and moral principles determined by the certain cultures.
- On the one hand, the environmental conscious helps to understand the development of environmental damages; and on the other hand, it may make people notice the importance of fighting the dangers, and relying on the scientific attainments it may become a significant social organising and problem-solving factor. That is, the knowledge of the society about the environment and its appropriate way of thinking – in theory – form the basis of the activity system destined to protect the environment.
- The decisions playing a determining role in the operation of the local, regional and global environmental systems are also born and formed on the basis of the environmental conscious. As time goes on, their result becomes visible in the economic and built environment.
- The individual and the society, in fact, become environment-conscious when environmental attainments, determinations and decisions – through the understanding of the environmental impacts and the behaviour in compliance with it – are realised in concrete activities. In this sense, the concept of environment-consciousness points beyond the concept of environmental conscious.
- Environment-consciousness (environmental-consciousness) is the totality of mentalities alloying the objectives important for the society and of the environmental interests

ensuring long-term sustainability, and the relying behaviour forms and concrete activity systems.

- The aim of the environment-conscious activities is to maintain the dynamic balance state of the environmental systems, and the creation of the indispensable environmental-economic-social “harmony”. These aims demand scientifically founded attainments, environment-friendly approach and lifestyle (production and consumption cultures) from every single member of the society.
- Sustainability can be interpreted in the current modern societies only if the protection of the environment appears in mutual harmony and in an organised form in the professional-scientific attainments and principles, in the economic and political spheres and in the environmental activities of the civil society. Environment-consciousness is, thus, the integral part and mover of the social life – and the environmental protection included in it. Environmental consciousness is one of the most important social-cultural factors of the future (a “postmaterial environmental value” that can be changed to material goods in the long-run) (MILLS, C. W. 1967; MUNASINGE, M 1992/a, 1994) (Figure 4).

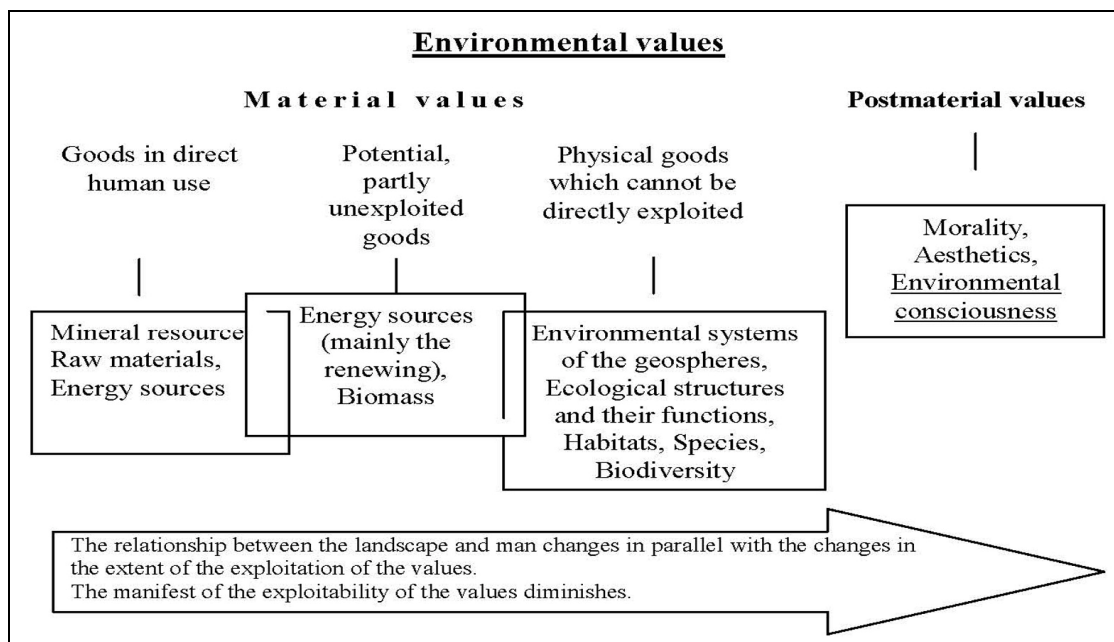

Figure 4. Environmental consciousness as a postmaterial value in comparison with the other environmental values (Source: own construction)

4.3. Empirical results

The empirical studies of the dissertation had two main trends. First of all, it aimed at revealing the social interpretation of the “geographical spaces as lived by the individuals” – global, regional and local levels – and the local characteristics and various dimensions of environment-consciousness. Secondly, the demonstration of the complex environmental conflicts, background problems and most important development factors and directives of the selected regions on the Great Plain relying on environment-conscious professional opinions.

4.3.1. Exploration of the environment-consciousness of the inhabitants on the sample area along the River Tisza

Since the problems of the regions along the River Tisza became particularly complex by today, therefore, the exploration and analysis of the conflict factors require different approaches and

research directives (*Figure 5*). The sustainability, landscape rehabilitation developments of the settlement environment, and the water and agricultural-environmental management adjustability in the Tisza region have several important social factors, too. One of the human factors, the environment-consciousness of the communities living in the region (the cultural-mental element of the settlement environmental systems), determining the environmental activities belongs to these.

The following may be established on the basis of the surveys on the environment-consciousness of the inhabitants living on the sample area along the River Tisza:

- The attitude to the environment is independent from the sex. Those with higher education degree, especially those with a diploma, are much more environment-conscious than those with lower education. The environmental sensitivity of the younger age-groups is a little bit higher than that of the older ones. The environmental problems were found the least worrying by the age-groups older than 60 years.
- The environment-consciousness of the inhabitants concerned changed in some issues between 2000 and 2008. The majority (55-60%) of the interviewees found the local environmental problems more worrying by 8-10% in 2007 and 2008 than the interviewees in 2000. It became obvious on the basis of the processed questionnaires that the inhabitants – though not to a great extent – became more sensitive to the problems of the settlement environment.
- The inhabitants drafted their worries and fears stressing and emphasising the direct environmental conflicts. The interviewees – as I experienced it – had relatively much – more than it was expected – information about their direct settlement environment.
- From among the local problems, the state of the agricultural arable lands, the disadvantages caused by the inland water and the unsolved problem of waste disposal were seen as the most critical. As far as the social problems related to environmental conflicts are concerned, 70-80% of the interviewees named unemployment, lowering of the living standards and the out-migration of the youth as the biggest problems.
- The “self-esteem” of the settlements improved during the years of the survey. The population of the villages also felt that there has been some closing-up both with regard to the image of the settlement and the construction level of the environmental infrastructure since 2000 (e.g. regional waste management, sewerage). This shows that the local communities also realised that the “environmental, infrastructural developments” taking place on the settlements led to the diminishment of the disparities in the development levels of the settlements.
- The attitude of the interviewees – comparing the surveys of 2000 and 2007-2008 – widened with respect to the so-called global environmental problems, too. It seems that the “social shock following the cyanide pollution” disappeared by today and the people are becoming more and more interested in the global problems in addition to the ones in their closer environments. “Nowadays, they are able to look further” – as an expert observed it.
- The majority of the interviewees (at both data collections) found the settlement zone along the River Tisza defenceless from the aspect of nature. Many thought that as a consequence of the impacts of the floods and inland waters the certainty of existence strongly decreased. The circumstances of agricultural production deteriorated and tourism provides subsistence only for a few. Despite of the deteriorating social chances, however, the majority of the inhabitants do not intend to move from their homes!
- Eighty-five percent of the interviewees have been living on their home settlements since their birth or for decades, three-quarters of them also work on the same settlement, and ninety percent of them want to stay on their dwelling-place in the future, too. The loyalty

of the inhabitants to their dwelling-place, thus, may be regarded rather strong. In my opinion, the attachment to the special environmental conditions – the landscape and settlement geographic space defined by the lowland river – could be one of the most important pillars of environment-consciousness in the region.

- As opposed to the positive characteristics and improving tendencies of environment-consciousness, the survey also demonstrates that the knowledge of the inhabitants concerning the general environment on the sample area is still rather deficient. The environmental problems are still not deeply founded in the thinking of the people.
- One-third of the inhabitants are uninformed. Many are not aware of the basic concepts and do not recognise or understand the interrelations and background of the environmental conflicts, and there are many who show disinterest in the environmental programmes. Almost two-thirds of the interviewees have no idea about the “complex” consequences of the problems.
- The surveys support that the peculiar environmental attitude observed in other countries – on the European level too – is reflected in the mentality of the Hungarian rural-local communities, as well. On the one hand, the population living along the River Tisza expect the solution of the conflicts from others, especially from the representatives of the sciences dealing with environmental issues, politicians, decision-makers and the authorities. On the other hand, characteristically, the majority – before experiencing the certain threats from close – do not look face to face to the problems: the recognition of the real reason of the conflicts is often neglected by the population due to the “fashionable” crisis factors spread by the media.

4.3.2. Exploration of the opinions of the experts focusing on environmental issues – with respect to the environmental conflicts of the given settlements and the environment-consciousness of the local communities

- According to the experts actively involved in the environmental protection of the region, there is disinterest in the environmental problems because of the financial and cultural poverty resulting from the backward social-economic situation and the “behaviour of the inhabitants is often not at all environment-conscious” (*expert interviews 2008*). For instance, there is still a high amount of wastes (building waste, mixed household waste) placed in the outskirts of the settlements either illegally or on abandoned rubbish-shoots. At the same time, the environment-conscious behaviour started to spread in the past few years; for example, the inhabitants welcomed and use the selective waste collection on most settlements. (“The fact that the transportation, selection and disposal are not always professional is the responsibility of the companies specialised in waste management”). The experts all agree that the environment-consciousness of the inhabitants of the settlements could be significantly increased if the social-economic conditions improved.
- The majority of the interviewees believe that the local governments are unprepared for solving environmental problems and that they do not show adequate activity. – In addition to the fact that the investment opportunities of the local governments for “environment-development” damage prevention and reconstruction are rather narrow – the chief starting-point for the low efficiency of environmental protection on the settlement level is often not the lack of sources but the lack professional preparedness, passivity in tendering, and the backwardness of the microregional and settlement environment policy experienced on the settlements. The environmental knowledge of the local leaders is imperfect, their activity is limited to certain periods (campaign-like) or only occasional. The representatives of the environmental authorities assume that the local governments of the settlements (with one or two exceptions; e.g. Lakitelek, Martfű and Tiszakécske)

professedly disregard the environmental problems. This is reflected by the fact that there are usually no really functioning local environmental programmes on the settlements or the existing programmes are “kept in a drawer”.

- The elaboration of local specific programmes and the execution of the tasks are not done by the local governments due to the lack of human resources. The lack of professionals is further worsened by the fact that not only the inhabitants of the settlements but often their leaders still characterised by either refusal or even corruption of the environmental authorities concerned. “It is unfortunate but certain local offices wink at the abuse of the rules committed by the private companies involved in waste transportation and do not take notice of the obligations prescribed by law, such as the liquidation of the illegal waste disposals and their recultivation” (*expert interviews 2008*).
- There is no doubt that the economic, cultural-mental circumstances and “bad conditioning” of the individuals and communities make the environmental issues very slow and the above listed negative factors constitute considerable hindrance in the economic and social closing-up of the region.
- In spite of the above, the experts actually presume that “in the past years, the inhabitants of these settlements became more environment-conscious”. They established that the environment-consciousness of the present rural population living along the River Tisza is improving but not at all fully developed. The “think globally, act locally” principle – unfortunately – does not assert itself in the studied region. “What can we expect from a community whose members are not aware even of the problems of their own close environment?” (*expert interviews 2008*).

Getting acquainted with the opinions of the local communities along the River Tisza – the inhabitants and the prominent experts – was advantageous for several reasons. First of all, the worries and expectations of the inhabitants, and the observations and summarised positions of the professionals made the social factors and certain regional problems affecting the processes taking place on the settlements more interpretable. Secondly, the demands from the settlement environment can be more exactly outlined with the knowledge of the view-points of the inhabitants, and thus the local environmental policies can be made more thorough and region-specific. Thirdly, the plotting of environmental knowledge, view and attitude of the society may give a help for the necessary training tasks and educational scenarios. All these enable the thorough elaboration of the methods for the sustainability of the Tisza region, and the fitting of the individual elements of the most important factors into the system of the environment-conscious spheres of thought evolving on the different environmental levels (*Figure 3*).

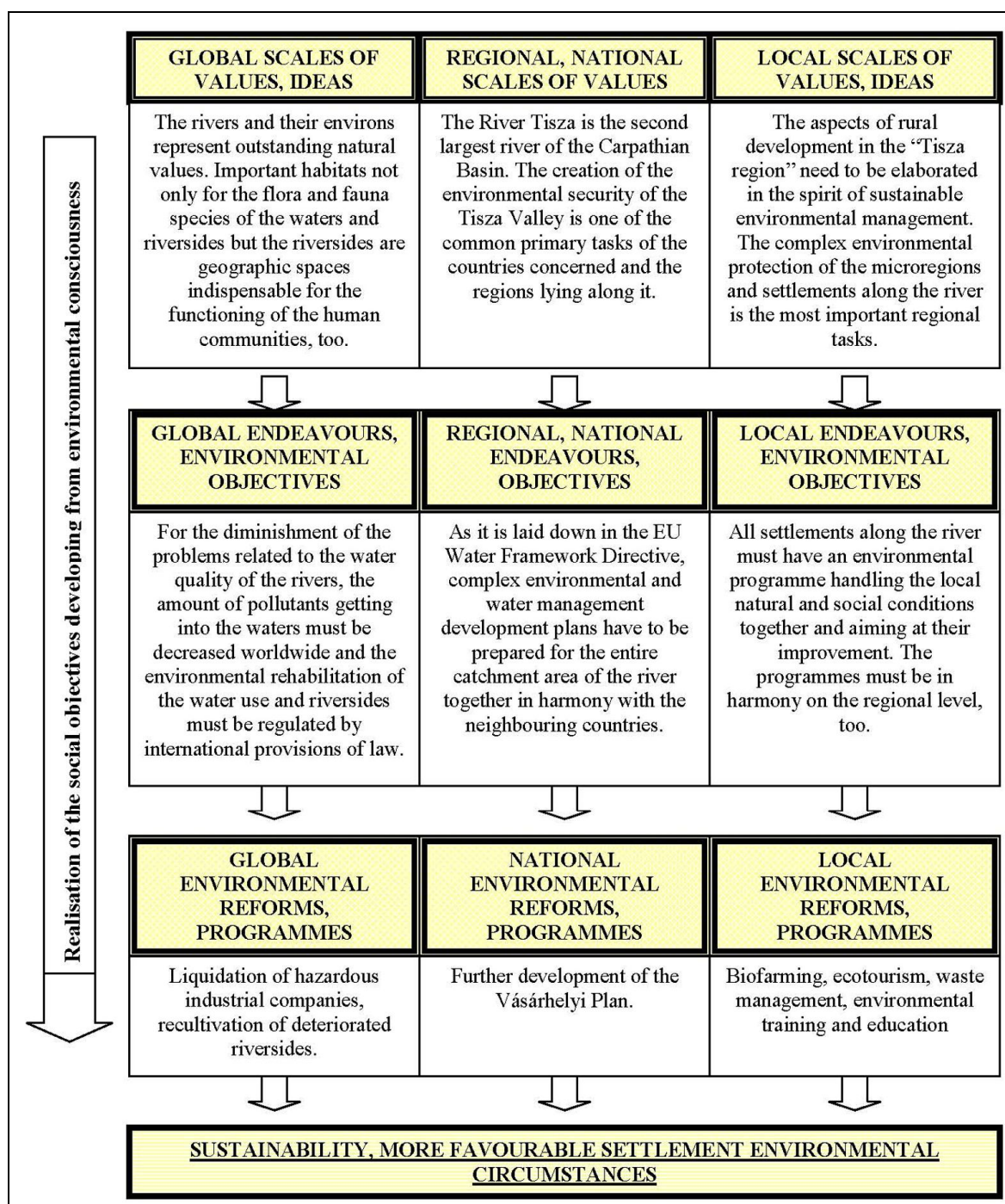

Figure 5. The elements of the sustainability of the sample area in the system of the environment-conscious spheres of thought evolving on the different environmental levels (Source: own construction)

4.3.3. Exploration of the active professionals working for the directorates of the national parks on the area of the Great Plain – with respect to the environment-conscious development of the rural regions

The national parks on the area of the Great Plain in Hungary have a special regional – rural – location. This location, presumably, results in the fact that the directorates of the national parks – in addition to tasks related to the general nature conservation – need to develop their specific regional plans and programmes in harmony with the important key factors of the

development of the rural areas concerned, e.g. agricultural land use and tourism – adapting to the circumstances, settlements and communities of the rural regions. In my opinion, the work of the national park directorates – planning and programmes complemented with multifunctional rural development references –, therefore, may be connected to the environment-conscious regional development at various points. *By environment-conscious regional development, we mean scientifically founded planning and programming concerning the regions, landscapes, microregions and settlements which steadily allows the conservation of the environmental values, the long-term sustainability of the landscapes and settlements, and the interests and demands of the communities living on the area. The aim of these types of developments is the region-specific simultaneous improvement of the natural-social circumstances, and the creation and maintenance of the dynamic environmental balance.*

For getting a comprehensive picture of the role fulfilled by the national parks in the rural development of the regions concerned, we need to get an insight into the stand-points of the national park directorates, the environmental view of the decision-makers at the settlements affected by the parks and the opinions drafted by the local governments. We presumed that through the visions of the prominent experts and the leaders of the settlements, the potential role of the national parks fulfilled in regional development will be easier to outline.

- At the time of our survey (2002-2003), the experts of the national parks – in addition to their activities serving the protection of the natural or nature-close ecological systems – regarded the other tasks related to the environment of the settlement also important. They unanimously emphasised the role of the national parks fulfilled in regional development. In our opinion, the national parks have numerous integrating development potentials, more especially in the fields of agrarian-environmental protection, landscape and biofarming, tourism, research and education. The above mentioned possible roles, in fact, coincide with the basic conditions of the sustainability of the regions affected by the national parks, and with the local rural development objectives (*Figure 6*).

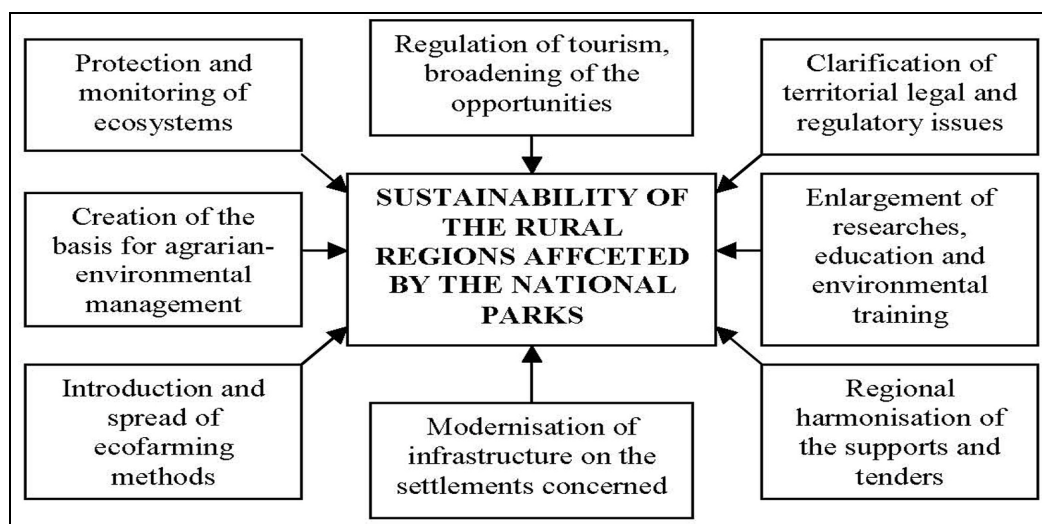

Figure 6. Basic conditions of the sustainability of the rural areas affected by the national parks on the Great Plain. (Source: own construction based on interviews conducted at the national park directorates)

- Besides the interviewed experts, the leaders of the local governments also strengthened that the planning and tendering experiences of the national parks could be of great help in accessing the EU sources, too. This, however, requires a significant increase in the

professional competency of the parks and a much more active cooperation from the part of the settlements. The regional decision-makers and the inhabitants must be aware that the presence of the national park in itself cannot generate perceivable progress in the life of the individual settlements – as the interviewees formulated it.

- The experts all agree that the national parks could have a significant practical role in the specific development of the rural settlements and microregions of the Great Plain both respecting the drafting of ecologically founded environment-conscious prospects, elaboration of region-specific rural development programmes and their professional interpretation and their getting adopted by the environment policy.
- The interviewees listed the following among the concrete rural development tasks of the parks: elaboration of regional and landuse alternatives, settlement management planning, judgement of environmental impact analysis and impact assessments, and reporting on investments in the outskirts.
- The majority of the experts in nature conservation supported our hypothesis assuming that the national park directorates could become important institutions in the environment-conscious development of the rural areas concerned. They, however, saw several obstacles in this.
- As the interviewees experienced it – comparing it in international terms – the revelation of the environmental values on the Great Plain may be regarded good but there are no sufficient financial sources for the protection of the values.
- The national regulation of nature conservation and environmental protection and the regional development are not harmonised properly and the cooperation between the regions with outstanding environmental values and the settlements and microregions affected by the national parks is immature.
- The competencies of the national park directorates often change (in most cases decrease).
- The organisational difficulties appearing in parallel with the above problems are disadvantageous for the professional activities.

4.3.4. Summary of the empirical results and their applicability

The thorough examination of environment-consciousness – both on the national and local levels – is rather timely nowadays. In certain Hungarian regions – like in the regions of the Great Plain –, it is an almost inevitable task in the rethinking of the regional development trends and the environmental activities. The essential proofs – in fact, the value judgement, worries and expectations of the rural communities of the Great Plain and the principles of the experts thinking responsibly about the environment – by which both the rural development programmes and the social activities related to environmental protection can be concretised became visible in the course of the research.

The positive factors of the environment-consciousness of the social communities concerned:

- The surveys suggest that the environmental interests are drafted from the part of the inhabitants. Although, the people are uninformed in several respects and their knowledge is yet deficient but the demand for the pleasant and liveable environment and for the farming in harmony with the natural circumstances is obviously present.
- The way of looking at issues of the experts working in the regions concerned is mature. Their ideas – related to the settlement environmental development, farming, tourism, education and research and development – keep in view the conservation of the environmental values, they are in harmony with the new environment-conscious European rural development principles. Most of them are ready to participate in appropriate

environment-conscious regional planning and to realise complex environmental programmes. They think that the new developments may form a basis for the sustainability of the entire Great Plain.

The interviewed prominent experts named numerous environment-conscious objectives and present tasks. The most important future tasks related to the environment-conscious rural developments included the programmes aiming at landscape rehabilitation and settlement environmental developments, the strengthening of the human background of the local governments, and the implementation of regular educational programmes, information and cooperation practices specialising on the local circumstances. In their opinion, the conditions for the modern settlement and regional co-operations must be created – the development issues of environmental protection, agrarian-environmental management and tourism.

As they formulated it, in the long-term, the complex sustainability of the settlement environment systems should be set into harmony with the increase of the living standards, dwelling and working opportunities of the population. That is, the objectives named in the environmental programmes should be harmonised with the social objectives. The potentials of the local economy related to environmental protection should be elaborated, “those social conditions and circumstances should be created by which the awareness, traditional knowledge, identity of the local communities could be exchanged into long-term environment-friendly economies”. In this sense, the lifestyle and community behaviour relying on environment-consciousness is the pledge of the sustainability of the settlement environment systems on the Great Plain (*expert interviews 2008*).

Unfortunately, the environmental activity of the rural communities concerned cannot duly blossom out. The main reasons for this are the *negative factors of the environment-consciousness of the social communities concerned*:

- The human background and circumstances of the local environmental management are not adequate. There are no educational and training programmes and support systems elaborated which would urge people to become more environment-conscious.
- The financial instruments of the local governments, the state-supported and -coordinated regional and locale environmental programmes, and the institutions and organisations which would take charge of the peculiar “environmental management” of the Great Plain are missing.
- No appropriate “partnership” evolved in the past period between the institutions involved in environmental protection and regional development, and the local governments and the local communities. Most of the existing environmental strategies neglect the local interests.
- Our experiences are in compliance with the critical observation of István Berényi made fifteen years ago; – “the former individual, “self-protective” environment exploiting scale of values disappeared but there is not one rationally organised environmental institutional system replacing it whose operation would be based on regional and local interests.” (BERÉNYI I. 1992).

We agree with the experts establishing that the local communities concerned could become really environment-conscious if they attempted to realise objectives relying on long-term settlement environment interests. This requires the summing up of the expectations of the local communities, the ideas considered important by the experts, and every single demand and need emerging must be subjected to criticism. Besides, the realisation of the tasks must be

based on substantial settlement-microregional, in some cases regional-national, or even international co-operations in all environmental issues, in the course of which the environmental interests of the different regional and their local communities must be harmonised.

The applicability of the principles and empirical results of our researches has been proved by the regional development initiatives and programmes on the sample areas during the past few years. The intensification of environment-consciousness, for instance, appears in the Environmental and Waste Management Provisional Concept of Jász-Nagykun-Szolnok County II for 2006-2008 which affects the majority of our sample area along the River Tisza as an action programme. The elaborators of the programme – making references to our earlier works too – marked the exposure of environmental protection, and the conscious and attitude forming of the inhabitants and decision-makers as objectives. At the same time, the expertise materials elaborated in the national parks also pay more and more attention to the co-operations with the settlements, to the joint ecological, agrarian-environmental, tourist and other social aspects, and to the propagation of the environment-conscious farming methods and lifestyles. The above mentioned documents – partly relying on the results and conclusions of our surveys conducted in the region – were prepared in the spirit of a new type of strategic planning. They refer to the complex settlement environment factors of the sustainability of rural regions at many points and within them they also emphasise the fundamental role of environment-consciousness.

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó, eddig megjelent publikációk

Könyv, önálló kiadvány

1. Kovács A. D. – Gaborjákné V. K., Csatári B., Kiss A. (2001): *A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei*. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Vidékfejlesztési Főosztálya megbízásából készült Tisza-vidék kutatás-fejlesztési program összefoglalója. Összeáll: Csatári B. Kecskemét: MTA RKK ATI. 103 p.
2. Kovács A. D. – Csatári B. (szerk.) (2003): *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Kecskemét: MTA RKK ATI. 150 p.

Idegen nyelven megjelent tanulmány

3. Kovács A. D. (2002): The Environmental Consciousness of Population by the riverside of Lower-Tisza. – *Acta Geographica Debrecina*, 2002/2003. 156–166. p.
4. Kovács A. D. (2003): Role of national parks in regional development and rural equalisation in Hungary. In: *Regional Geography and its Applications*. Papers of the CONGEO '03. Eds: A Vaishar, J. Zapletalovaá, J. Munzar. Brno: Academy of Sciences oh the Czech Republic, Institute of Geonics. 91–97. p
5. Kovács A. D. (2004): Fundamental issues relating to the River Tisza. In: *New Aspects of Regional Transformation and the Urban-Rural Relationship*. XIII. Polish-Hungarian Geographical Seminar, Tokaj, 26-30 Sept. 2002. Szerk.: Kovács A. D. Pécs: CRS HAS. 105–118. p. (Discussion Papers).
6. Kovács A. D. (2005): Environmental Conflicts as Barriers in the Sustainable Development of the Peripheral Regions of Hungary. In: *Central and Eastern Europe: Changing Spatial Patterns of Human Activity*. Ed.: T Komornicki, K. Ł. Czapiewski. Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Geographical Society. 19–31. p. (Europa XXI, 12.).
7. Kovács A. D. (2006): Role of the “Update of the Vásárhelyi Plan” in rural development along the River Tisza. In: *The Rural Citizen: governance, culture and wellbeing in the 21st century*. Eds: M. Warren, R. Yarwood. University of Plymouth, UK. 7 p. CD-ROM

Magyar nyelven megjelent könyvrészlet, tanulmány

8. Kovács A. D. (2003): A nemzeti parkjaink és szerepük a területi fejlődésben. In: *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Szerk.: Csatári B., Kovács A. D. Kecskemét: MTA RKK ATI. 43–55. p.
9. Kovács A. D. (2003): A nemzeti parkok területfejlesztéssel összefüggő legfőbb feladatai szakértői vélemények tükrében. In: *A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben*. Szerk.: Csatári B., Kovács A. D. Kecskemét: MTA RKK ATI. 56–65. p.
10. Kovács A. D. (2004): Környezeti problémák és konfliktusok a perifériákon. In: *II. Magyar Földrajzi Konferencia*. Szeged, 2004. szeptember 2-4. Szerk.: Barton G., Dormány G. Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszéke. 1032–1038. p. CD-ROM
11. Kovács A. D. (2005): A környezettudatosság szerepe a Tisza-vidék fenntarthatóságában. In: *Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián*. III. Alföld-kongresszus előadásai. Szerk.: Nagy E., Nagy G. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány. 132–135. p.
12. Kovács A. D. (2005): A környezeti tudatosság szerepe a Duna–Tisza közti Homokhátság környezeti konfliktusainak megoldásában. In: *Évkönyv 2004–2005. IV. kötet. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés c. konferencia előadásai*. Szerk. Glück R., Rác G. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, 56–62. p.
13. Kovács A. D. (2006): A környezeti tudatosság szerepe globális és lokális szinten In: *Napjaink környezeti problémái - Globálistól lokálisig. Nemzetközi konferencia*. Keszthely: Pannon Egyetem. 5 p. CD-ROM
14. Kovács A. D. (2006): A környezeti tudatosság területfejlesztésben betöltött szerepe alföldi példákon keresztül In: *III. Magyar Földrajzi Konferencia, 2006. szeptember 6-7*. Budapest, MTA. Szerk.: Kertész Á., Dövényi Z., Kocsis K. Budapest: MTA FKI. 10 p. CD-ROM
15. Kovács A. D. (2007): A nemzeti parkok speciális szerepe a kevésbé fejlett vidéki térségek fejlesztésében in: *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után, VII. Falukonferencia*, Kovács T. (szerk.) MTA RKK Pécs, 2007. 436-445 p.

Absztrakt

16. Kovács A. D. (2007): Environmental Conscious Possibilities for the Less Developed Rural Regions in Hungary. In: Proceedings Warsaw Regional Forum. 17–20. October, 2007. Conference Abstract. Eds. K. Czapiewski, T. Komornicki. Warsaw: Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, 2007. 46. p. http://www.igipz.pan.pl/wydarzenia/abstrakty_W_F_07/Andras_Kovacs.pdf

Recenzió

17. Kovács A. D. (2001): Sír a Tisza. – *A Falu*, 16./3. 61–63. p.
18. Kovács A. D. (2003): Rozgonyi Tamás–Tamás Pál–Tamási Péter–Vári Anna (szerk.): A tiszai árvíz. Vélemények, kockázatok, stratégiák. (Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2000). – *Szociológiai Szemle*, 13. 2003. 1. 178–181. p.
19. Kovács A. D. (2004): Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. *Studia Regionum* sorozat, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 205 old. – *Földrajzi Értesítő*, 53. 2004. 3–4. 234–236. p.

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó előadások, poszterek

Idegen nyelven

1. Fundamental issues relating to the River Tisza. *XIII. Polish-Hungarian Geographical Seminar*, Tokaj, 2002. szept. 27.
2. Problems of Environmental Consciousness of Tisza-Valley in Hungary. *Resources of Natural Waters of Carpathian Region* (poszter) Lviv. 2003. máj. 15.
3. Role of national parks in regional development and rural equalisation in Hungary. *CONGEO '03. Frenstat pod Radhostem*, 2003. szept. 17.
4. Environmental Conflicts as Barriers in the Sustainable Development of the Peripheral Regions of Hungary. *Warsaw Regional Forum*, 2004. okt.8.
5. Role of the “Update of the Vásárhelyi Plan” in rural development along the River Tisza. *The Rural Citizen*, Plymouth, UK. 2006. ápr. 7.
6. Environmental Conscious Possibilities for the Less Developed Rural Regions in Hungary. *Warsaw Regional Forum*, 2007. okt. 19.

Magyar nyelven

7. A “Közép-Tisza” menti települések lakosságának környezeti tudata *I. Magyar Földrajzi Konferencia*, (poszter) Szeged, 2001. okt. 26.
8. A Közép-Tisza-vidék településeiről alkotott lakossági vélemények az EU csatlakozás tükrében „A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt” *VI. Falukonferencia*, Pécs, 2003. jún. 12.
9. Környezeti változások és problémák Bács-Kiskun-megyében *Erdei Ferenc Konferencia*, (poszter) Kecskemét 2003. augusztus 28-29-én
10. A nemzeti parkok környezeti stabilitásban betöltött szerepe a területfejlesztés tükrében. *Magyar Földrajzi Társaság Kiskunsági Oszt.* Kecskemét, 2004. feb. 26.
11. A Tisza problematika. *Konferencia a Tisza-tó térségének fejlesztési lehetőségeiről*, Tiszaroff, 2004. márc. 25.
12. Környezeti problémák és konfliktusok a perifériákon. *II. Magyar Földrajzi Konferencia* (poszter) Szeged, 2004. szept.3.
13. A homokhátság környezeti problémái – környezettudatos megoldási lehetőségei. *Megyei Tudományos Fórum*, Kiskunhalas, 2004. nov.9.
14. A Homokhátság, mint a modern, integrált vidékfejlesztés lehetséges tere. *Homokhátság konferencia*, Kecskemét, 2005. feb. 17.
15. A környezeti tudat szerepe a környezet védelmében. *Környezettudományi konferencia* (poszter) Szeged, 2005. ápr. 1.
16. Kovács A. D. (2006): A környezeti tudatosság területfejlesztésben betöltött szerepe alföldi példákon keresztül. *III. Magyar Földrajzi Konferencia*, (poszter) Budapest 2006. szept.6.
17. A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata. *Települési környezet konferencia*, Debrecen, 2007. nov. 10.